

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ – ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Επόπτης Καθηγητής: κ. Ηλίας Γιαρένης

«Η εμπλοκή της αυγούστας στα καλλιστεία στη Μέση Βυζαντινή Εποχή»

Ονοματεπώνυμο φοιτήτριας: Γεωργία Κίτσιου

Εξάμηνο Σπουδών: Στ΄

Αριθμός Μητρώου: I2016179

ΚΕΡΚΥΡΑ

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2019

Εξώφυλλο: Γάμος εν Κανά

(Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης)

Ημερομηνία τελευταίας ανάκτησης: 24/07/2019)

**«Η εμπλοκή της αυγούστας στα καλλιτεία στη Μέση
Βυζαντινή Εποχή»**

❧ Εισαγωγή

Στη διάρκεια των αιώνων ύπαρξης της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, όμοια με άλλες, οι κοινωνικές δομές υπέστησαν πολλές μεταβολές. Έχοντας την ρωμαϊκή παράδοση να την συνοδεύει η αυτοκρατορία ξεκίνησε την πορεία της με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 324 μ.Χ. και τη μεταφορά της πρωτεύουσας από την Ρώμη. «Η Κωνσταντινούπολη έγινε», γράφει χαρακτηριστικά ο Arnold Jones, «όσο καμία άλλη πρωτεύουσα η καρδιά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Όταν όλα χάνονταν, η ελπίδα εξακολουθούσε ακόμη να ζει, όσο η μεγάλη πόλη έμενε απόρθητη¹». Αυτή ήταν η επιτομή της αλλαγής και η, συμβατική, αρχή της Ανατολικής πορείας που θα την διαχώριζε από το Δυτικό τμήμα της.

Στην βυζαντινή κοινωνία η γυναίκα διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο, είτε πρόκειται για τον οικιακό χώρο είτε δρώντας ενεργά στην οικονομία της κοινωνία ή ακόμη λαμβάνοντας και πολιτικό ρόλο². Βέβαια, ο χώρος δράσης της γυναίκας στην πολιτική ήταν περιορισμένος, αλλά σε πολλές περιπτώσεις καίριος για την εξέλιξη της Βυζαντινής ιστορίας. Αρκεί να δούμε τις φυσιογνωμίες μερικών εξ αυτών, όπως η Ειρήνη η Αθηναία³ και η Θεοδώρα που κυβέρνησαν οι ίδιες και παρά την κριτική εναντίον τους, επειδή ήταν γυναίκες, και απέδειξαν με επιτυχία την ικανότητά τους στην άσκηση εξουσίας. Παρά ταύτα, ως επί το πλείστον, ακόμα και στην θέση της αυγούστας, τις γυναίκες καθόριζαν οι κινήσεις των συζύγων τους.

Αναζητώντας για αρχή τον θεσμό της αυγούστας τον βρίσκουμε, ήδη από τη ρωμαϊκή εποχή, να προσδιορίζει τη γυναίκα εκείνη που έχει κάποιο δικαίωμα στην αυτοκρατορική εξουσία. Ο τίτλος αυγούστα εγκαινιάστηκε από τη Λιβία, τρίτη σύζυγο του Οκτάβιου Αύγουστου. Χαρακτηριστικό είναι ότι η Λιβία, παρά την

¹ Βλ. Ηλίας Λάσκαρης, *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τομ.2, Εκδόσεις Βυζαντίς, 1995, σ.16.

² Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η θέση της γυναίκας στη Βυζαντινή Κοινωνία*, Εκδόσεις Ιδρύματος Γουλανδρή-Χόρν, 1993.

³ Στην περίπτωση της Ειρήνης της Αθηναίας και της Θεοδώρας βλέπουμε πως ενώ είχαν την επιλογή να επιλέξουν ένα σύζυγο και να τον κάνουν αυτοκράτορα ή να παραδώσουν την εξουσία στους γιούς τους, εκείνες διάλεξαν να διατηρήσουν το στέμμα τους ακολουθώντας, μάλιστα, και ανορθόδοξους τρόπους, είτε στην περίπτωση της Ειρήνης που την βλέπουμε να τυφλώνει τον γιό της, είτε στην περίπτωση της Θεοδώρας που παραμένει αυτοκράτειρα και μετά την ενηλικίωση του υιού της [Βλ. χρυσό νόμισμα σόλιδος του Κωνσταντίνου Στ' και της Ειρήνης (780-797), The Barber Institute of Fine Arts, University of Birmingham (βλ. EIKONA1)].

τεράστια επιρροή πού άσκησε τόσο πάνω στο σύζυγό της όσο και στην πολιτική ζωή της Ρώμης, δεν τιμήθηκε με τον τίτλο της Αυγούστας παρά μόνο μετά το θάνατο του Αύγουστου και όταν διάδοχός του ορίστηκε ο Τιβέριος⁴.

Μετά τη Λιβία ο τίτλος δόθηκε και σε άλλες ρωμαίες αυτοκρατορικές συζύγους, όσες όμως τιμήθηκαν με τον τίτλο αυτό, τιμήθηκαν ως μητέρες Καισάρων ή Αυγούστων και έτσι προβάλλονται στα νομίσματά τους⁵. Έτσι καταλαβαίνουμε πώς και γιατί ο Μέγας Κωνσταντίνος (306-337) τίμησε με τον αυτοκρατορικό τίτλο και τη μητέρα του Ελένη, αν και αυτή ποτέ της δεν υπήρξε σύζυγος αυτοκράτορα.

Στους πρώτους βυζαντινούς αιώνες δίπλα στον επίσημο τίτλο του αυτοκράτορα Αύγουστος υπάρχει ο αντίστοιχος γυναικείος τίτλος αυγούστα, πού δηλώνει την αυτοκρατορική σύζυγο και την εστεμμένη αυτοκράτειρα, ενώ δίπλα στον τίτλο βασιλεύς υπάρχει ο αντίστοιχος τίτλος βασίλισσα πού δηλώνει τη σύζυγο του αυτοκράτορα, ή όποια μέσω του γάμου της «των βασιλείων εἶσω παρῆλθε καί τῆς ἐπωνυμίας ταύτης ἡξιώθη⁶». Πριν και το 527, ο τίτλος της αυγούστας δινόταν σπανίως στη σύζυγο του αυτοκράτορα, κάτι που αλλάζει από τον 6ο αιώνα⁷.

Είναι, επίσης, αξιοσημείωτο πως ο τίτλος αυτός θα δοθεί και σε άλλες γυναίκες της αυτοκρατορικής οικογένειας, με λαμπρό παράδειγμα τις σχετικές επιλογές του Μέγα Κωνσταντίνου, που όπως ήδη προείπαμε, δίνει τον τίτλο αυτό στην μητέρα του Ελένη, την ίδια εποχή, κάνει και τη σύζυγο τού Φαύστα Αυγούστα, περί το 325, και λίγο αργότερα και την κόρη του Κωνσταντίνα. Ανάλογα έπραξαν και οι Ηράκλειος (610-641), Θεόφιλος (829-842), Λέων ΣΤ΄ (886-912) και Μανουήλ Α΄ (1143-1180), που όλοι τους, προσφέρουν τον τίτλο στις κόρες τους⁸.

Πρότυπο, βέβαια, της βυζαντινής Αυγούστας αποτελούσε ο θρύλος της Ελένης, της οποίας το έργο αγνότητας στους Αγίους Τόπους, για την εύρεση του Τίμιου Σταυρού (326), ο ευσεβής χαρακτήρας και οι αγαθοεργίες της προς την χριστιανική

⁴ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντικά* 2 (1982), σ.127-141.

⁵ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντικά* 2 (1982), σ.127-141.

⁶ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντικά* 2 (1982), σ.127-141.-Βλ. και Ιουλιανός, *Εγκωμιαστικοί Λόγοι (Εις Ευσέβειαν)*

⁷ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντικά* 2 (1982), σ.127-141.

⁸ Βλ. Judith Herrin, *Γυναίκες στην πορφύρα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, 2002.

εκκλησία έγιναν η αιτία να υμνολογηθεί και να αγιοποιηθεί, γινόμενη πηγή μίμησης για τις μετέπειτα αυγούστες.

Αν και συνταγματικά η θέση της αυτοκράτειρας δεν προσδιορίστηκε ποτέ, γινόταν αποδεκτό πως με την απόφαση του συζύγου της να στεφθεί αυγούστα, και αφού ο πατριάρχης προσευχηθεί στο στέμμα της, της αποδιδόταν μέρος της αυτοκρατορικής εξουσίας⁹. Η τελετή της στέψης συνδεόταν συνήθως στο Βυζάντιο με τις δύο μεγάλες Δεσποτικές εορτές, τα Χριστούγεννα και το Πάσχα.

Ωστόσο, αν και μερικές αυτοκράτειρες απέκτησαν εξουσία και έδρασαν πολιτικά, ακόμα και σήμερα, οι προσωπικότητές τους είναι κάπως παραγκωνισμένες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπως αναφέρει και η Barbara Hill στο βιβλίο της *Imperial Women in Byzantium (1025-1204)*, είναι ότι και το *Oxford Dictionary* για το Βυζάντιο δεν περιλαμβάνει τον όρο «αυγούστα». Αυτό σημαίνει πως για περαιτέρω πληροφορίες οι αναγνώστες θα πρέπει να συμβουλευτούν τον όρο «αύγουστος»¹⁰. Ενώ στον όρο αυτοκράτειρα που αναζητούμε πληροφορούμαστε πως κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, μεταξύ 324-527, από τις τριάντα γνωστές συζύγους των πρώτων εικοσιέξι αυτοκρατόρων μόνο εννέα είχαν γίνει αυγούστες¹¹ και άλλες τέσσερις ως μητέρες, αδελφές ή κόρες αυτοκρατόρων.

Στο έργο αυτό θα πρέπει αρχικά να μελετήσουμε το ζήτημα επιλογής της βασιλικής συζύγου, και μετέπειτα αυτοκράτειρας, τα κριτήρια και τους παράγοντες που ανέδειξαν σε εκείνο το αξίωμα τις γυναίκες αυτές. Στο Βυζάντιο, τουλάχιστον μέχρι τον 10ο αιώνα, δεν υπήρχαν πολιτικές σκοπιμότητες πίσω από την επιλογή της συζύγου, αλλά οι νύφες εκλέγονταν, με έναν παράδοξο τρόπο, μέσω των επονομαζόμενων «Καλλιστείων».

Ως θεσμός τα «Καλλιστεία»¹² χρονολογούνται περίπου από το 788 έως το 881, και αυτό γιατί από τα μέσα του 8ου αιώνα περίπου και μετά η επιλογή μεταξύ των βασιλικών συζύγων απέκτησε διπλωματικό χαρακτήρα.

⁹ Βλ. Lynda Garland, *Βυζαντινές αυτοκράτειρες*, Εκδόσεις Έλλην, 2000, σ.2

¹⁰ Βλ. Barbara Hill, *Imperial Women in Byzantium: power, patronage and ideology (1025-1204)*, Εκδόσεις Pearson Education Limited, 1999, σ.1-4.

¹¹ Βλ. The Oxford Dictionary Of Byzantium, A. Kazhdan (Εκδόσεις), τομ.1, New York and Oxford, 1991, σ.695

¹² Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.30.

Επιπροσθέτως, τα «Καλλιστεία» αναφέρονται σαν «διαγωνισμοί ομορφιάς» βασιλικών νυφών. Μάλιστα, τα διοργάνωνε, τις περισσότερες φορές¹³, η ίδια η μητέρα του αυτοκράτορα. Με αυτό κατανοούμε πως η εμπλοκή της αυγούστας στα νυφικά καλλιστεία σηματοδοτεί την κρίση της για το ποια θα ήταν άξια να πάρει την θέση της και θα μπορούσε να αναβιβαστεί σε θέση πλάι με το βασιλέα ώστε να γίνει γυναίκα του και μητέρα των διαδόχων της Δυναστείας του, αλλά και ποια γυναίκα θα ανταποκρινόταν καλύτερα στις πολιτικές σκοπιμότητες της κάθε συγκυρίας. Οι προϋποθέσεις για την επιλογή αυτής που θα ανέβαινε στο θρόνο της μελλοντικής αυτοκράτειρας ήταν εκτός από την ευγενική καταγωγή, η παρθενία, το εξαίρετο κάλλος και το άμεμπτο ήθος¹⁴. Η ομορφιά είχε τόσο σπουδαιότητα στην εκλογή, ώστε χάριν αυτής ανήλθαν στο θρόνο γυναίκες κατώτερων κοινωνικών τάξεων, όπως η σύζυγος του Ιουστινιανού, Θεοδώρα, και η σύζυγος του Ρωμανού Β΄, Θεοφανώ¹⁵. Το φαινόμενο αυτό αντανakλούσε την πεποίθηση ότι οι επίσημες τελετές είχαν τη δύναμη να δώσουν στη μέλλουσα αυτοκράτειρα νέο χαρακτήρα και να μετατρέψουν μια κοινή θνητή σε ον υπέρκοσμο¹⁶.

Στη διάρκεια, όμως, της ιστορικής πορείας του Βυζαντίου, και ιδιαίτερα κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο, οι περιστάσεις οδήγησαν στο ύψιστο αξίωμα της αυτοκρατορίας αρκετές γυναίκες¹⁷. Η κριτική των χαρακτηριστικών του φύλου των αυτοκρατειρών που διοίκησαν το βυζαντινό κράτος από το 780 ως το τέλος της Μακεδονικής Δυναστείας, η άνοδός τους στο θρόνο, ο τρόπος που διαχειρίστηκαν την εξουσία, οι αντιδράσεις των Βυζαντινών στην άσκηση της εξουσίας¹⁸ από γυναίκες, όπως αυτές εκφράστηκαν στα κείμενα, και, βεβαίως, η επιρροή τους στην επιλογή των διαδόχων τους στη θέση της αυτοκράτειρας είναι μερικά από τα θέματα που θα απασχολούν για καιρό τους μελετητές του Βυζαντινού κόσμου.

¹³ Σημειώνεται πως η μόνη γνωστή μας περίπτωση εξαίρεσης κατά την οποία οι διαγωνισμοί δεν διοργανώθηκαν από κάποιο γυναικείο πρόσωπο της αυτοκρατορικής οικογένειας είναι η διοργάνωση των «Καλλιστείων» που διεξήγαγε ο Νικηφόρος Α΄ το 807 για τον γιό του Σταυράκιο.

¹⁴ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.30-35.

¹⁵ Βλ. Lynda Garland, *Βυζαντινές Αυτοκράτειρες*, Εκδόσεις Έλλην, 2000.

¹⁶ Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.25.

¹⁷ Βλ. Judith Herrin, *Γυναίκες στην πορφύρα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, 2002.

¹⁸ Βλ. Κατερίνα Νικολάου-Ειρήνη Χρήστου, «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση της εξουσίας από γυναίκες (780-1056)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 13 (1999), σ.49-67.

Για να σχηματίσουμε, παρά ταύτα, μια ενιαία εικόνα της Βυζαντινής αυγούστας πρέπει να λάβουμε υπ' όψιν τους παράγοντες μεταβολών, στον τόπο και χρόνο, της αυτοκρατορίας του Βοσπόρου. Αξιολογούμε πως οι πηγές που διαθέτουμε αφορούν αυτοκρατορική νομοθεσία, κείμενα χρονογράφων και ιστορικών ή αγιολογικά κείμενα, και είναι σχεδόν όλα έργα ανδρών. Πιο συγκεκριμένα, βλέπουμε συχνά μεγάλους χριστιανούς συγγραφείς να κάνουν αισθητή τη γνώμη τους για τη θέση της γυναίκας. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, παραδείγματος χάριν, εξισώνει τις γυναίκες με τους δούλους. Όπως χαρακτηριστικά λέει: «τοῦ ἰδίου τοῦ σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλὰ δούλη καὶ δέσποινα ἐστὶ τοῦ ἀνδρός¹⁹». Ακόμη θεωρεί ότι «ἰσοτιμία μάχην ποιεῖ» και υποβαθμίζει τη θέση των γυναικών λέγοντας πως η ανισότητα είναι προϋπόθεση της οικογενειακής ομόνοιας. Ο Μέγας Βασίλειος με τον «Περὶ παρθενίας» λόγο του τονίζει πόσο σημαντικό χάρισμα είναι η παρθενία της γυναίκας και τις αποτρέπει από κάθε ερωτική πράξη. Οι περιπτώσεις γυναικών που αυτοεκφράζονται με κείμενά²⁰ τους είναι σπάνιες και αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη ζωή των γυναικών του Μεσαίωνα να προσπαθούμε να την αναπλάσουμε με όσα αναφέρουν άνδρες συγγραφείς για αυτές.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι σε μια προσπάθεια σκιαγράφησης της κοινωνικής θέσης της γυναίκας στο Βυζάντιο, βλέπουμε την πορεία που ακολουθεί ως κόρη, μνηστή, σύζυγος και μητέρα, είτε στα αυτοκρατορικά και αριστοκρατικά στρώματα είτε σε κατώτερα αστικά στρώματα²¹. Καθορίζεται από θεσμούς και ανθρώπους, σε ένα φαύλο κύκλο επανάληψης, προοριζόμενη για την αναπαραγωγή διαδόχων και την παιδαγωγήσή της στα ανάλογα πρότυπα της κάθε εποχής²². Όταν μένει στο περιθώριο η θέση της περιορίζεται και η μοίρα της καθορίζεται από άλλους²³. Ωστόσο αυτοκράτειρες και μεγαλοαρχόντισσες κατείχαν σημαντική θέση

¹⁹ Βλ. Jacques-Paul Migne, *Ελληνική Πατρολογία (PG)*, τ.148, σ.152.

²⁰ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί -ίσως και η μοναδική γυναίκα ιστορικός του Μεσαίωνα- η Άννα Κομνηνή με το έργο της *Αλεξιάς* στο οποίο σκιαγραφεί την ιστορία του πατέρα της καθώς και την εποχή στην οποία έδρασε η ίδια ως γυναίκα –Βλ. Άννα Κομνηνή, *Αλεξιάς*, Εκδόσεις Walter de Gruyter GmbH & Co, 2001.

²¹ Βλ. Σπυρίδων Λάμπρος, «Ἡ γυνὴ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς», *Νέος Ελληνομνημῶν*, τομ. ΙΕ' - ΚΑ', 1923, σ.258-285.

²² Βλ. Ιωάννης Αναστασίου, *Ἡ κατάσταση τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Θ' αἰώνος*, Εκδόσεις Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1966.

²³ Βλ. Ρόζα Ιμβριώτη, *Ἡ γυναίκα στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Περίπλους, 2002.

στο πολιτικό προσκήνιο. Ο χριστιανισμός, το ρωμαϊκό δίκαιο σε συνδυασμό με τους παλαιότερους ανατολικούς πολιτισμούς αποτέλεσαν τους παράγοντες για τον καθορισμό τη θέση της γυναίκας.

Η αυστηρά μειονεκτική θέση της στην Βυζαντινή Κοινωνία, μετεβλήθη μόνο κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα²⁴. Η αντίληψη για την κατωτερότητα της φύσης της έχασε αρκετή από την δύναμή της, με αποτέλεσμα να μπορεί πλέον να είναι περήφανη για την θέση της στην οικογένεια, και στις αριστοκρατικές τάξεις, σεβαστή λόγω της καταγωγής και της περιουσίας της.

Επιπλέον, χαρακτηριστικό είναι πως, ειδικά μετά τον 12ο αιώνα, απέχουν της απομόνωσης και εμπλέκονται πιο ενεργά στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα της αυτοκρατορίας²⁵. Κατά πράξη, πρέπει να έχουμε υπ' όψιν πως δεν ήταν λίγες οι φορές που επιφυλάχθηκε για την Βυζαντινή μια θέση διαφορετική από αυτή που πρόσταζε η ιδεολογία. Νομοθετικές ρυθμίσεις προάσπιζαν τα δικαιώματά της, το κράτος προνοούσε για την βελτίωση των συνθηκών ζωής της, σε αρκετές περιπτώσεις, συνέβαλε στην οικονομία και, τέλος, έλαβε ακόμη και την υψηλότερη θέση της πολιτείας, εκείνη του ηγεμόνα.

²⁴ Βλ. Georgina Buckler, «Women in Byzantine Law about 1100 AD», *Byzantion* 11/2 (1936), σ.391-416.

²⁵ Βλ. Barbara Hill, *Imperial Women in Byzantium: power, patronage and ideology (1025-1204)*, Εκδόσεις Pearson Education Limited, 1999.

ω3 Κεφάλαιο Πρώτο

Η προετοιμασία των γυναικών για τον έγγαμο βίο μέσα από τη θέση τους στη Μεσοβυζαντινή Κοινωνία

Στην Βυζαντινή κοινωνία, σύμφωνα με τα πολιτειακά-πολιτικά δεδομένα που έχουμε, πυρήνας της οικογένειας αποτελούσε η γυναίκα²⁶. Ο ρόλος ήταν ιδιαίτερα αποφασιστικός αλλά κατανοούμε πως η θέση της βρίσκονταν κατώτερα τού ανδρός. Η γέννηση της ήταν συνώνυμη της υποχρέωσης και για όλη της την ζωή έμενε η «παντοτινά ανήλικη» και χρειαζόταν την επιμέλεια και κηδεμονία από κάποιον άνδρα είτε ήταν αυτός ο πατέρας ή κηδεμόνας της είτε, αργότερα, ο σύζυγός της. Οι προοπτικές που είχε ήταν ελάχιστες εφόσον περιοριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στο γάμο ή στη μοναστική ζωή. Και στις δύο αυτές περιστάσεις κοινή προϋπόθεση αποτελούσε η σωστή ανατροφή²⁷, η οποία στόχευε στη δημιουργία μελλοντικών ενάρετων συζύγων και μητέρων ή μοναχών και η οποία ήταν ενταγμένη στις γενικότερες αντιλήψεις των Βυζαντινών για το ρόλο που εκκαλείτο να διαδραματίσει η γυναίκα στην κοινωνία.

Η ζωή τους ξεκινούσε σε ένα πλαίσιο βαριάς θρησκοληψίας και περιορισμού, που «προστάτευε» τα ηθικά τους όρια εφόσον θεωρούνταν λόγω φύσης εύπιστες και αδύναμες προς τις σαρκικές απολαύσεις²⁸. Οι περιπτώσεις των θαλαμευόμενων γυναικών που θα εμφανίζονταν στα δημόσια ήταν ελάχιστες, και προ πάντων θα ήταν, απαραίτητα, συνοδευόμενες από κάποια θεραπαινίδα. Επιπροσθέτως, όφειλαν να βγουν καλυμμένες με πέπλο, συμβολίζοντας έτσι την ταπεινή τους φύση, τα μάτια έπρεπε να μένουν χαμηλωμένα. Βασικό μέλημα της Βυζαντινής ήταν η «αιδώς», η ταπεινοφροσύνη που θα έδειχνε και η διατήρηση της παρθενίας της κατά τα πρότυπα

²⁶ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση Βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005.

²⁷ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, «The Contribution of Women to Byzantine Family Properties. Hagiographical, Epigraphical and Legal Evidence», στο *The material sides of marriage. Women and Domestic Economies in Antiquity*, *Acta Instituti Romani Finlandiae* 43 (2016), σ.153-158.

²⁸ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.30-35.

της Θεοτόκου. Κατά συνέπεια, οι γυναίκες θα έπρεπε να είναι φιλόπτωχες, να αποφεύγουν τα βλέμματα των ανδρών, να μιλούν λίγο και σιγανά, να μην γελούν καθόλου και να έχουν κατανικήσει κάθε πάθος²⁹ τους. Παρατηρούμε, επίσης, πως σε πολλές περιπτώσεις ο βίος των γυναικών, ειδικά των αγίων, και η παιδική ηλικίας τους αποσιωπήθηκε ή δεν καταγράφηκε ποτέ. Η Ανθούσα (†808 ή 809³⁰) κόρη του Κωνσταντίνου Ε΄, πέρασε άγνωστη σε μας παιδική ηλικία –υποθέτουμε πως ως πριγκίπισσα είχε ανάλογη ανατροφή στο παλάτι– και γνωρίζουμε μόνο την επιμονή του πατέρα της να την παντρεύει³¹. Για την αυτοκράτειρα Ειρήνη την Αθηναία δεν γνωρίζουμε τίποτα για τα παιδικά της χρόνια, καθώς ο Βίος της αρχίζει με την άφιξη της στην Κωνσταντινούπολη και τον γάμο της με τον Λέοντα Δ΄³². Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα³³ (†867) καταγόταν από την Παφλαγονία και είχε την τύχη να ανατραφεί και να εκπαιδευτεί «ἐν πάση νουθεσίᾳ Κυρίου»³⁴. Αντίθετα, για την παιδική ηλικία της αγίας Θεοφανούς³⁵ (†893) γνωρίζουμε αρκετά. Λίγο μετά τη γέννηση της έχασε την μητέρα της, ενώ δυσκολεύτηκε να βρει τροφό για εκείνη ο πατέρας της³⁶ και σε ηλικία έξι ετών άρχισε να εκπαιδεύεται από τον ίδιο τον πατέρα της, Κωνσταντίνο,

²⁹ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.31

³⁰ Η χρονολόγηση του θανάτου της Ανθούσας από τον Cyril Mango, «St. Anthusa of Mantineon and the Family of Constantine V», *An. Boll.* 100 (1982), σ.408. -Πρβ. *Βίος Ανθούσας*, Delehay, Synaxarium, στ.613-614.

³¹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.43. -Πρβ. *Βίος Ανθούσας*, στ.613.

³² Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.43. -Πρβ. *Βίος Ειρήνης*, Εκδόσεις, Fr. Halkin, «Deux impératrices de Byzance. I. La Vie de l'impératrice sainte Irène et le second Concile de Nicée en 787», *An. Boll.* 106 (1988), 5-34.

³³ Βλ. Martha Vinson, *The life of Theodora and the Rhetoric of the Byzantine Bride Show*, Εκδόσεις Cambridge University, 1999.

³⁴ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.43-44. -Πρβ. *Βίος Θεοδώρας*, Εκδόσεις, Α. Μαρκόπουλος, «Βίος της αυτοκράτειρας Θεοδώρας (BHG 1731)», *Σύμμεικτα* 5 (1983), στ.258-259.

³⁵ Βλ. Judith Herrin, *Theophano: Considerations on the Education of a Byzantine Princess*, Εκδόσεις Cambridge University, 1995.

³⁶ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.124. -Πρβ. *Βίος Θεοφανούς*, Εκδόσεις Εκδόσεις Kurtz, «Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI», *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St Petersburg, Ville s.*, III/2 (1898), σ.1-24.

που καμάρωνε για τις επιδόσεις της³⁷. Μέχρι τα δεκαπέντε της χρόνια ήταν παράδειγμα νεαρής³⁸ και, ενώ πολλοί την είχαν ζητήσει σε γάμο, δεν είχε παντρευτεί, καθώς, όπως σημειώνεται, προοριζόταν για γάμο βασιλικό.

Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, η αναφορά στην παιδική ηλικία γυναικών είναι συνήθως σύντομη –κάποτε μάλιστα απουσιάζει τελείως, όπως στις περιπτώσεις των Ειρήνης Αθηναίας, Ανθούσας– και δεν υπάρχουν στοιχεία για τον τρόπο ανατροφής και διαπαιδαγώγησης των κοριτσιών. Στις βιογραφίες αυτών βλέπουμε μόνο αναφορές πως την ανατροφή των θυγατέρων αναλαμβάνουν από κοινού οι δύο γονείς ή μόνον η μητέρα και με σύνεση και αγάπη επιμελούταν τις κόρες ώστε να αποκτήσουν τα χρήσιμα εφόδια για την χριστιανική και κοινωνικά αποδεκτή ζωή του γάμου.

Οι βασικές αρχές για την ανατροφή των βυζαντινών κοριτσιών, που συναντάμε σε τέτοια έργα, αποτελούν στην ουσία κοινό τόπο των αγιολογικών κειμένων γενικότερα. Ενώ γνωρίζουμε αρκετά πράγματα για τη μόρφωση των αγοριών στο Βυζάντιο, τόσο από έγγραφες πηγές όσο κι από μαρτυρίες ιστορικών, για τα κορίτσια οι πληροφορίες που έρχονται σε εμάς είναι ελάχιστες³⁹. Η πλέον αναλυτική, αλλά συγχρόνως σύντομη και σαφής περιγραφή της παιδικής ηλικίας και του τρόπου ανατροφής των νεαρών κοριτσιών, με ιδιαίτερη έμφαση όμως πάλι στην ηθική διαπαιδαγώγηση, δόθηκε από το Θεόδωρο Στουδίτη⁴⁰, στον επιτάφιο λόγο για τη μητέρα του Θεοκτίστη⁴¹, όταν αναφερόταν στις επιλογές της κατά την ανατροφή του ίδιου και της αδερφής του. Στόχος της Θεοκτίστης ήταν να εκπαιδεύσει τα παιδιά της με νουθεσίες και να παραινέσει, με τρόπο γλυκό αλλά και με αυστηρότητα, όταν αυτό ήταν αναγκαίο. Κατά αυτό, δεν επέτρεψε ποτέ στην κόρη να εκτεθεί στη θέα ανδρών

³⁷ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.44. -Πρβ. *Βίος Θεοφανούς*, σ.3, κεφ.4.

³⁸ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.44 -Πρβ. *Βίος Θεοφανούς*, σ.4, κεφ.7 : «είχετο ή παῖς τῶν πατριῶν καὶ συνηύξανε σοφία καὶ νουθεσία κυρίου, ἐπεμελεῖτο ψυχῆς, ἐπαιδαγώγει τὸ σῶμα, νηστεῖαν ἐπόθει, ἀγνείαν ἐφίλει, παρθενίαν ἐξῆσκε, ἐλεημοσύνας ἐποίει μινωδίαις καὶ εὐχαῖς τὸν θεὸν ἐλπάρει, τῷ πατρὶ τὴν ὀφειλομένην τιμὴν ἐξεπλήρου, τοὺς οἰκέτας ὡς ἀδελφούς προενοεῖτο, τοῖς συγγενέσιν ἡγάπα, τῶν αἰτούντων τὰ καταθύμια ἐξεπλήρου καὶ (συλλήβδην εἰπεῖν) ἀπάσης θεαρέστου ἀγαθῆς ἀρετῆς συνήγαγε θεωρίαν.»

³⁹ Βλ. Αθανάσιος Μαρκόπουλος, «In search of “Higher Education” in Byzantium», *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 50/1, (2013), σ.29-44.

⁴⁰ Βλ. *Βίος Θεόδωρου Στουδίτη*, A-B, PG 99, στ.113-232 και στ. 233-328.

⁴¹ Βλ. Θεόδωρος Στουδίτης, *Επιτάφιος εις την εαυτού μητέρα*, PG 99, στ. 884-901.

ούτε της υποδείκνυε τα περίτεχνα βυζαντινά κοσμήματα και στολίδια, που ήταν αγαπητά από τις Βυζαντινές. Φρόντισε να γίνει θεοσεβής, την εκπαίδευσε στα ιερά γράμματα, τη δίδαξε να δέχεται και να φροντίζει τους φτωχούς και την υποχρέωσε να περιποιείται μόνη της τις πληγές των λωβών. Και αφού κατόρθωσε να την απομακρύνει από τις επίγειες απολαύσεις και να την οδηγήσει στην ικανοποίηση να απολαμβάνει την επουράνια ομορφιά, την αφιέρωσε στο Θεό⁴².

Επιπλέον, γνωρίζουμε ελάχιστα όσον αφορά στις δυνατότητες ανώτερης μόρφωσής τους. Σίγουρα αποτελούσε προνόμιο κυρίως των πλουσιότερων τάξεων, καθώς τα κορίτσια των πλούσιων οικογενειών έπαιρναν την ίδια περίπου παιδεία με τους αδερφούς τους. Είναι πιθανόν, επίσης, οι Βυζαντινές πριγκίπισσες⁴³ να εκπαιδεύονταν με κάποιο τρόπο εν όψει των διπλωματικών γάμων που επρόκειτο να κάνουν⁴⁴.

Για τα κατώτερα και μεσαία κοινωνικά στρώματα, η εκπαίδευση των κοριτσιών⁴⁵ άρχιζε κατά το έκτο έτος και διαρκούσε τρία χρόνια, αν και τα περισσότερα κορίτσια έμεναν έγκλειστα στην κατοικία τους. Η βασική εκπαίδευσή τους αφορούσε μόνο την εκμάθηση γραφής, ανάγνωσης, ιεράς γραμματείας, αριθμητικής και ωδικής. Αλλά ακόμα και τότε η διδασκαλία περιοριζόταν στο σπίτι, και πολύ συχνά από τις ίδιες τις μητέρες. Παρ' όλα αυτά, σπανίως, συμμετείχαν και σε σχολεία μαζί με μαθητές ή και σε γυναικεία μοναστήρια. Οπωσδήποτε, όμως, οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες από την φοίτηση σε Ανώτατες Σχολές. Ένας επιπρόσθετος λόγος που δεν μετείχαν στην εκπαίδευση ήταν, ίσως, ότι σε ένα περιβάλλον ελεύθερης επικοινωνίας μεταξύ παιδιών διαφόρων ηλικιών και αδυναμίας αυστηρής εποπτείας τους από τον καθηγητή, όπως διαφαίνεται από τις επιστολές του «Ανώνυμου Καθηγητή⁴⁶», είναι αυτονόητο ότι ήταν ανεπίτρεπτη η φοίτηση σε κορίτσια, που ήταν αδιανόητο να

⁴² Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. Θεόδωρος Στουδίτης, *Επιτάφιος εις την εαυτού μητέρα*, στ.888.

⁴³ Βλ. Lynda Garland, *Βυζαντινές αυτοκράτειρες*, Εκδόσεις Έλλην, 2000, σ.5.

⁴⁴ Βλ. Αγγελική Παναγοπούλου, *Οι Διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος}-12^{ος} αι.)*, Εκδόσεις Λιβάνη, 2006.

⁴⁵ Βλ. Lynda Garland, «The Life and Ideology of Byzantine Women: a further Note on Conventions of Behaviour and Social Reality as reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources», *Byzantion* 58/2 (1988), σ.361-393.

⁴⁶ Βλ. *Anonymi professons epistulae*, Εκδόσεις Α. Μαρκόπουλος (CFHB 37), 2000.

διαφύγουν από την επιτήρηση των γονέων τους και να συναναστρέφονται αγόρια μεγαλύτερης ηλικίας.

Υπάρχουν όμως και συγγραφείς που εξαίρουν την παιδεία και τις γνώσεις συγκεκριμένων γυναικών⁴⁷, η γνώση γίνεται ένα αποδεκτό προσόν για την ανώτατη κοινωνική τάξη, χωρίς όμως να λείπουν οι αντιρρήσεις και οι προβληματισμοί που αναφέρονται στη υπέρβαση του ρόλου της γυναίκας⁴⁸. Στην βασιλική αυλή δινόταν μεγάλη βάση στην μόρφωση των διαδόχων και των δύο φύλων, ενώ η εκπαίδευση και η προετοιμασία των κοριτσιών της βασιλικής οικογένειας είχε κριθεί απαραίτητη. Ένας αιφνίδιος θάνατος του αυτοκράτορα μπορούσε, σε ορισμένες περιπτώσεις, και αν δεν υπήρχε αρσενικός διάδοχος, να δώσει την ευκαιρία στην πρωτότοκη κόρη να αναλάβει ρόλο αυτοκρατορικό και όλων εκείνων των υποχρεώσεων που συνεπάγονταν με αυτόν.

Ο Αυτοκράτορας Θεόφιλος, που έχασε τον πρώτο του γιό Κωνσταντίνο σε πολύ νεαρή ηλικία, ανέθρεψε και μόρφωσε τις πέντε κόρες⁴⁹ του με μεγάλη φροντίδα καθώς υπήρχε περίπτωση να τον διαδεχτούν στο θρόνο⁵⁰. Κατ' επέκταση, η σχέση του τρόπου ανατροφής μιας βυζαντινής αρχόντισσας με τον τρόπο ανατροφής μιας βυζαντινής γυναίκας της μεσαίας και κατώτερης τάξης παραπέμπει σε ανισότητες και

⁴⁷ Ο Θεοφύλακτος Αχρίδας, στο λόγο του προς τον Κωνσταντίνο Δούκα (Θεοφύλακτος Αχρίδας, *Opera*, σ.191), εξυμνεί τη μόρφωση της μητέρας του, Μαρίας της Αλανής, κόρης πρίγκιπα της Αλανίας ή πιο συγκεκριμένα της Ιβηρίας. Ο Μιχαήλ Ψελλός υπερηφανεύεται, με υπερβολή, για τη μόρφωση της κόρης του, που έφυγε πρόωρα σε ηλικία εννέα ετών (Ψελλός, *Εις την θυγατέρα Στυλιανήν*, σ. 64-66).

⁴⁸ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. Αγγελική Λαΐου, «The Role of Women in Byzantine Society», XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten, *JÖB* 31/1 (1981), σ.253-254. -Ο Γεώργιος Τορνίκης, στον επικήδειο λόγο του για την Άννα Κομνηνή, εξαίρει τη μόρφωση της, τη συγκρίνει μόνο με γυναίκες της αρχαιότητας αλλά δεν την παρουσιάζει ως γυναικείο πρότυπο, το οποίο άλλες γυναίκες θα έπρεπε να μιμηθούν. Επιμένει μάλιστα στο γεγονός ότι η Άννα κατέκτησε αυτό το μορφωτικό επίπεδο παρακούοντας τη θέληση των γονέων της και αντικαθιστώντας τις παραδοσιακές γυναικείες ασχολίες (το γνέσιμο και το πλέξιμο) με το διάβασμα. Και από το έργο του Ιωάννη Τζέτζη, όμως, αφήνεται να διαφανεί ότι στην Κωνσταντινούπολη του 12ου αιώνα υπήρχε ένας ικανός αριθμός μορφωμένων γυναικών [Mercati, *Giambi*, σ.148: «Ἀντὶ μὲν ἰστοῦ τὸν τόμον χερσὶ φέρεις/ τὸν κάλαμον δ' αὖ ἀντὶ κερκίδος, γύναι· / ... λόγοι δὲ καὶ μάθασις ἀνδράσι πρέπει.»].

⁴⁹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου-Ειρήνη Χρήστου, «Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση της εξουσίας από γυναίκες (780-1056)», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 13 (1999), σ.49-67.

⁵⁰ Ο διάδοχος του, Μιχαήλ Γ', γεννήθηκε δύο μόλις χρόνια πριν από το θάνατο του πατέρα του. Το άγχος του Θεοφίλου για τη διαδοχή του τον οδήγησε να ορίσει ως συμβασιλείς του Μιχαήλ όχι μόνο την Αυγουστα Θεοδώρα αλλά και την πρωτότοκη κόρη του Θέκλα. -Βλ. και Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.138, σ.145-146, για τις σχέσεις του Θεοφίλου με τις κόρες του.

διαφορές που εντοπίζει κανείς κι ανάμεσα στα φύλα. (Ανεξάρτητα από κοινωνικό στρώμα ή τάξη, εφόσον η γυναίκα στο Βυζάντιο, πρακτικά, αντιμετωπίζεται ως ασθενές φύλο). Αδιαμφισβήτητα, η θέση της γυναίκας στη βυζαντινή κοινωνία ήταν υποβαθμισμένη σε σχέση με αυτήν του άνδρα κι η αναφορά των περισσότερων γενικών εγχειριδίων βυζαντινής ιστορίας στα τρανταχτά και μεμονωμένα παραδείγματα γυναικών, όπως η Θεοδώρα του Ιουστινιανού⁵¹ ή η Άννα Κομνηνή, αποδεικνύει, γι' ακόμη μια φορά, πως η εξαίρεση επιβεβαιώνει τον κανόνα.

Από την άλλη, η πεποίθηση, που έχει διατηρηθεί μέχρι τις μέρες μας, ότι οι γυναίκες ζούσαν αποτραβηγμένες και απομονωμένες στο γυναικονίτη του παλατιού ή μέσα στο σπίτι δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στην πραγματικότητα. Είναι αληθές, πως μέσω των Πατέρων της Εκκλησίας επικράτησε ο περιορισμός της γυναίκας στην οικεία και ο αποκλεισμός της από το άλλο φύλο εξαιτίας της κατώτερης φύσης της⁵². Η συμμετοχή τους στις κοινωνικές και πολιτικές δράσεις ήταν συνδεδεμένες με το ποσοστό και το επίπεδο μόρφωσης τους.

Ακολουθούμενη πάντα από την πεποίθηση πως ήταν αιτία για την πτώση του άνδρα από τον παράδεισο (βλ. ιστορία της Εύας), ο μόνος αποδεκτός ρόλος για εκείνη στην χριστιανική, και κατ' επέκταση βυζαντινή, κοινωνία ήταν εκείνος της παρθένου, της συζύγου, της μητέρας, της χήρας και της μοναχής⁵³. Η εναλλαγή αυτών των ρόλων φαίνεται μόνο κατά την διάρκεια των αιώνων.

Κατά τα πρωτοβυζαντινά έτη, οι κυρίαρχες γυναικείες μορφές ήταν εκείνες των Αγίων, οι οποίες μαρτύρησαν ή χάρισαν την παρθενία τους στον Θεό. Και από την άλλη μορφές μετανοημένων ιεροδούλων, όπως η Μαρία της Αιγύπτου και η Πελαγία, αλλά και γυναίκες όπως η Ματρόνα που άφησαν τον σύζυγό τους για να αφιερώσουν την ζωή τους στον Χριστό⁵⁴. Μέχρι τον 9ο αιώνα οι μορφές αυτές μετεβλήθησαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η Αγία Θωμαΐς της Λέσβου⁵⁵ που παρέμεινε παντρεμένη

⁵¹ Βλ. Paolo Cesaretti, *Θεοδώρα: η άνοδος μιας αυτοκράτειρας*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, 2016.

⁵² Βλ. Ρόζα Ιμβριώτη, *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Περίπλους, 2002.

⁵³ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η θέση της γυναίκας στη Βυζαντινή Κοινωνία*, Εκδόσεις Ιδρύματος Γουλανδρή-Χόρν, 1993.

⁵⁴ Βλ. *The Oxford Handbook of Byzantine Studies: The Role of Women*, Εκδόσεις Patlagean 1976-Harvey 1990, σ.644.

⁵⁵ Βλ. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989: Αγγελική Λαΐου, *Η Ιστορία ενός γάμου: Ο*

σε ένα βίαιο γάμο και χάρις την υπομονή και τις φιλανθρωπίες της προς τους φτωχούς αγιοποιήθηκε από την Εκκλησία. Ακόμα και ο ίδιος ο ρόλος της συζύγου-μητέρας ήταν περιορισμένος. Κάτω από το καθεστώς του κράτους, την επίδραση της Εκκλησίας και των γονέων, οι οποίοι όλοι όριζαν τις ζωές και της πράξεις των γυναικών, η επιλογή του γάμου ήταν καθορισμένη και, πιθανόν, δεν είχαν λόγο σε αυτό. Σύμφωνα με την Ιουστινιάνεια νομοθεσία⁵⁶ (την οποία βρίσκουμε και μεταγενέστερα) οι συνερχόμενοι σε γάμο –υπεξούσιοι ή αυτεξούσιοι– έπρεπε να έχουν τη συναίνεση του πατέρα στην περίπτωση που η κόρη δεν υπάκουε στην βούληση αυτή, χρησιμοποιούσαν την μέθοδο της «πατρικής κατάρας».

Παρά τούτα, η αντιμετώπισή της γυναίκας δεν ήταν πάντοτε αρνητική. Η ύπαρξή της ήταν συνώνυμη προοπτικών⁵⁷ για την ανάδειξη των συμφερόντων της οικογένειας, καθώς μέσω αυτής θα ήταν πιθανή η επίτευξη ενός καλού γάμου και κατά συνέπεια η αύξηση της δύναμης της οικογένειας, άρα και η οικονομική ή αξιωματική ανάδειξη των άλλων μελών της, όπως για παράδειγμα η σύμπτυξη ενός γάμου για τα άλλα θήλεα της οικογένειας ή η ανάδειξη των αρρένων μελών σε κρατικά αξιώματα, αποτελέσματα πάντα της κοινωνικής θέσης του γαμπρού.

Κατάλληλη ηλικία γάμου για τις γυναίκες ήταν τα δώδεκα ή δεκατρία⁵⁸. Λάμβαναν την κατάλληλη προίκα, στην οποία, παρόλη τη δυσμενή θέση τους, είχαν πολλά δικαιώματα. Αν ο πατέρας μιας κοπέλας δεν την είχε παντρέψει μέχρι τα είκοσιπέντε, ήταν ελεύθερη να παντρευτεί χωρίς τη σύμπραξη των γονιών της, ενώ αν δεν είχε προίκα να της δώσει πολλές φορές το φορτίο αυτό αναλάμβανε η Εκκλησία ή ευεργέτες. Η προίκα ανήκε σε εκείνη όμως η επικαρπία ήταν του συζύγου της. Αποτέλεσμα της κατοχής προίκας είναι το γεγονός πως συχνά βλέπουμε γυναίκες, κυρίως στις πόλεις, να εμπλέκονται με οικονομικές δραστηριότητες, όπως το εμπόριο και η υφαντική. Φαίνεται ότι οι γυναίκες είχαν τον έλεγχο της παραγωγής των

βίος της Αγίας Θωμαΐδος της Λεσβίας, σ.241-251. -Πρβ. *Εγκώμιο Θωμαΐδος*, AASS Nov. IV, σ.242-246.

⁵⁶ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.31.

⁵⁷ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, «Empresses and Augustae as wives, paramours and mistresses (5th–11th centuries)», *Byzantinoslavica* 75/1-2 (2017), σ.43-54.

⁵⁸ Βλ. Σταύρος Παπαδάτος, *Περί μνηστείας εις το βυζαντινόν δίκαιον*, Εκδόσεις Ακαδημίας Αθηνών, 1984.

υφασμάτων⁵⁹ που ήταν απαραίτητα για το νοικοκυριό και ένα μέρος τουλάχιστον των υφασμάτων που προμηθεύονταν η αγορά ήταν γυναικείο προϊόν. Εκτός από την κύρια αυτή γυναικεία απασχόληση, από τον 4ο ήδη ως τον 14ο αιώνα ένας μεγάλος αριθμός πηγών μαρτυρεί περιπτώσεις γυναικών που ασκούσαν επαγγέλματα όπως μαία, καλλιγράφισσα και ναυκλήρισσα, πλοιοκτήτρια ή ναυλώτρια, εμπορικού πλοίου. Λόγου χάριν, η καλλιγράφος Μεταξία, που έζησε στη Βηρυτό πιθανόν μεταξύ 5ου και 6ου αιώνα⁶⁰, αλλά και η οσία Μελάνη (†439), που ζούσε από την εργασία της ως καλλιγράφος και ταχυγράφος⁶¹. Και οι δύο είχαν ελάχιστες, τουλάχιστον γνωστές, ομότεχνες τους στη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Επιπλέον, χαρακτηριστική είναι η διήγηση του Συνεχιστή του Θεοφάνη που περιγράφει την αντίδραση του Αυτοκράτορα Θεοφίλου, όταν περιπλανώμενος στο λιμάνι του Βοσπόρου αντίκρισε ένα πλοίο και ζήτησε να μάθει τον ιδιοκτήτη ανακάλυψε πως αυτός ήταν η ίδια η αυτοκράτειρα Θεοδώρα. Προσβλήθηκε τόσο πολύ, που διέταξε να το κάψουν μαζί με το φορτίο, λέγοντας : «Εμένα, τον βασιλέα Ρωμαίων, η γυναίκα μου ναύκληρο με κατάντησε⁶²» και την επίπληξε αυστηρά απειλώντας την με την ζωή της. Η διήγηση αυτή μας αποδεικνύει πως, εκτός από την προσωπική γυναικεία ανάμειξη στην οικονομία, των κατώτερων και μέσων τάξεων, η εμπορική δράση των γυναικών έφτανε και μέχρι το παλάτι. Πέρα από κάθε κοινωνική αντίληψη και λογική βλέπουμε μία αυτοκράτειρα να έχει ενεργό εφοπλιστική δραστηριότητα, άρα, είναι εύκολο να θεωρήσουμε ότι για τις υπόλοιπες γυναίκες παρόμοιες δραστηριότητες ήταν περισσότερο προσιτές.

Τελικώς, χωρίς να μπορεί να αμφισβητηθεί η συμβολή των γυναικών στην παραγωγή και στην οικονομία γενικότερα, αυτό που μας παρουσιάζουν κυρίως τα

⁵⁹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.285-302 [βλ. ΕΙΚΟΝΑ 3].

⁶⁰ Βλ. Μέτζου-Μεϊμάρη, «Η παρουσία της γυναίκας ελληνικές επιγραφές από τον Δ' μέχρι τον Γ' μ.Χ. αιώνα», XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten, *JÖB* 32/2 (1982), σ.433-444 και *Παρουσία* (Επιστημονικό περιοδικό του Συλλόγου Διδακτικού Προσωπικού Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών) 1, αρ.91 (1982), σ.438-441.

⁶¹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. *Βίος Μελάνης*, Εκδόσεις D. Gorce, «Vie de Sainte Melanie», *Sources Chrétiennes* 90 (1962), σ.174, κεφ.23, σ.178, κεφ.28, σ.188, κεφ.33, σ.194, κεφ.36.

⁶² Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. Theophanes Continuatus, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις I.Bekkeri, Βόννη 1838, σ.628.

αγιολογικά κείμενα είναι πως η παρουσία τους στην πατρική οικογένεια συνιστούσε την θέση τους περιορισμένη μόνο για τον αποδεκτό ρόλο κατά τα χριστιανικά πρότυπα και τον έγγαμο βίο (τιμιότητα, εγκράτεια, φιλανθρωπία, ολιγάρκεια). Η προετοιμασία μιας γυναίκας για την έγγαμη ζωή απαιτούσε την ανάλογη ανατροφή της. Η γέννηση ενός κοριτσιού⁶³, ως πρώτου ή μοναδικού παιδιού ατέκνων μέχρι τότε γονέων ήταν, σχεδόν πάντα, κατά τη Βυζαντινή αντίληψη, ταυτόσημη με κακοτυχία. Σύμφωνα με τον βυζαντινολόγο Φαίδων Κουκουλέ: «Η γέννησις θήλεος κατά τους βυζαντινούς χρόνους δεν ήτο ευχάριστον γεγονός, δια το λόγον ότι ούτω δεν θα διηωνίζετο της οικογενείας το όνομα, αφετέρου δε θα επιβάλλοντο πολλάί φροντίδες εις τους γονείς δια προφύλαξιν αυτού, όταν δ'έφθανεν εις γάμου ηλικίαν και δια την προίκα του. Χαρακτηριστικόν είναι ότι κατά τους βυζαντινούς χρόνους, ως και σήμερον ενιαχού, παιδιά ελέγοντο μόνον τα άρρενα». Εξαιτίας αυτών των αντιλήψεων η γυναίκα διαχωρίζονταν από τον άνδρα και απείχε από τις ανδρικές συνενυρέσεις, τις διασκεδάσεις και ακόμη και εκεί που διέμενε δεν είχε θέση κοντά στους άνδρες.

Σημαντική είναι η συμβολή των μελετώμενων πηγών στις γνώσεις μας για την εκπαίδευση των γυναικών. Οι *Βίοι των Αγίων* αποτυπώνουν την πραγματικότητα: ελάχιστες γυναίκες είχαν τη δυνατότητα να μορφωθούν και η μόρφωσή τους περιοριζόταν στην κατώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης και ιδιαιτέρως στην κατ' οίκον διδασκαλία. Δεν πρέπει να αγνοείται όμως πως τα ίδια τα αγιολογικά κείμενα δίδασκαν τη Βυζαντινή πως έπρεπε να ζει και να ρυθμίζει τις οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις της⁶⁴, σύμφωνα πάντα με τα χριστιανικά και εκκλησιαστικά δεδομένα των ηθών. Η ανδρική βυζαντινή κοινωνία και το χριστιανικό ιερατείο έθεταν τη γυναίκα στο περιθώριο του δημόσιου βίου.

Κυρίως, η θέση της συζύγου μέσα στη βυζαντινή οικογένεια ενδυναμώθηκε από την *Εκλογή*⁶⁵. Οι αρμοδιότητες, που η νομοθεσία των Ισαύρων κατοχύρωσε, κατέστησαν το ρόλο της διακριτό από εκείνον του συζύγου και οριοθέτησαν τη

⁶³ Βλ. Georges Duby, *Ο Ιππότης, η Γυναίκα και ο Ιερέας. Ο γάμος στη φεουδαρχική Ευρώπη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1996.

⁶⁴ Βλ. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989: Θεόδωρος Δετοράκης, *Ο γυναικείος καλλωπισμός στα πατερικά και τα αγιολογικά κείμενα*, σ.573-585.

⁶⁵ Βλ. Λέων Γ' Ισαυρός, *Εκλογή : Écloga*, Εκδόσεις L. Burgmann (*Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 10*), 1983.

δράση της. Η συναίνεση της μητέρας στη μνηστεία και στο γάμο των παιδιών⁶⁶, η διοίκηση των του οίκου, καθώς και η διαχείριση ιδιαίτερης περιουσίας ανύψωσαν τη θέση της μέσα στην οικογένεια⁶⁷. Στην έννοια οίκος, που καθόριζε τα όρια του ιδιωτικού χώρου των Βυζαντινών, συμπεριλαμβάνονταν, εκτός από την οικία, και το σύνολο των ανθρώπων που ζούσαν και εργάζονταν εκεί⁶⁸. Τα καθήκοντα επομένως της Βυζαντινής, έστω κι αν περιορίζονταν στον ιδιωτικό χώρο, ήταν ωστόσο αυξημένα.

⁶⁶ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005, σ.285-302.

⁶⁷ Βλ. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989: Ewald Kislinger, *Η γυναικολογία στην καθημερινή ζωή του Βυζαντίου*, σ.139-140.

⁶⁸ Για τον καθορισμό του περιεχομένου και της έννοιας του οίκου στο Βυζάντιο, βλ. Paul Veyne-Philippe Aries- Georges Duby, *A History of Private Life: From Pagan Rome to Byzantium*, Εκδόσεις Harvard University Press, 1992.

❧ Κεφάλαιο Δεύτερο

Η αυγούστα στη Μέση Βυζαντινή Εποχή και η εμπλοκή της στην εκλογή της βασιλικής νύφης και διαδόχου της

Η δομή της βυζαντινής κοινωνίας είχε κρατήσει μια ξεχωριστή θέση για τη σύζυγο του αυτοκράτορα, πού ήταν η πρώτη κυρία της αυτοκρατορίας. Αυτό ξεκινούσε από τη γενική διάθεση η γυναίκα να έχει την κοντινή θέση με τον άντρα της στα διάφορα κοινωνικά στρώματα. Η αίγλη της αυτοκρατορικής συζύγου ήταν αντανάκλαση της αίγλης τού αυτοκράτορα. Ο γάμος της με τον βασιλιά άλλαζε την ζωή της καθώς μέσω αυτού αναγνωρίζονταν επίσημα και αποκτούσε μια νέα δύναμη ως σύζυγος πια⁶⁹.

Η έρευνα γύρω από τη βυζαντινή αυτοκράτειρα έχει δείξει ότι αυτή είχε κάποια δικαιώματα στην αυτοκρατορική εξουσία⁷⁰. Τα δικαιώματα όμως αυτά, όπως έχει παρατηρήσει ο Charles Diehl⁷¹, δεν τα αποκτούσε, επειδή ήταν σύζυγος τού αυτοκράτορα, αλλά γιατί σε ειδική τελετή ανεξάρτητη από το γάμο, την στέψη⁷², λάμβανε τα σύμβολα της εξουσίας. Καλούμε τότε την αυτοκρατορική σύζυγο βασίλισσα και την εστεμμένη αυτοκράτειρα αυγούστα⁷³. Μια αυγούστα αποκτούσε ένα μέρος της αυτοκρατορικής εξουσίας, και οι αυτοκράτειρες είχαν τα δικά τους αυτοκρατορικά σύμβολα –φορούσαν δικά τους στέμματα, συχνά με

⁶⁹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η θέση της γυναίκας στη Βυζαντινή Κοινωνία*, Εκδόσεις Ιδρύματος Γουλανδρή-Χόρν, 1993.

⁷⁰ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντινά* 2 (1982), σ.127-141.

⁷¹ Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.18.

⁷² Περιγραφή του στέψιμου αυγούστας μας δίνει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περί βασιλείου τάξεως- De administrando imperio*, Εκδόσεις Center of Byzantine studies, Harvard University, Washington 1967.

⁷³ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντινά* 2 (1982), σ.127-141.

διαμαντοστόλιστα *pendilia*⁷⁴, τα κόκκινα αυτοκρατορικά παπούτσια, και είχαν δικά τους σκήπτρα⁷⁵.

Αυτό που διέκρινε την απλή αυτοκρατορική σύζυγο από την εστεμμένη, ήταν ότι η δεύτερη ήταν και μητέρα. Έτσι ένας περιφραστικός τίτλος «βασίλισσα μήτηρ» ή «αυγούστα μήτηρ» θα μπορούσε να προσδιορίσει την εστεμμένη αυτοκράτειρα⁷⁶. Και πραγματικά οι Βυζαντινοί όταν χρειάστηκε να κάνουν εμφανή τη θέση της αυγούστας και να αποφύγουν αμφισβητήσεις σχετικά με τη θέση αυτή, χρησιμοποίησαν αυτόν τον τίτλο.

Η πρώτη περίπτωση μετά το 629, όπου έπρεπε να τονιστεί το γεγονός ότι πρόκειται για εστεμμένη αυτοκράτειρα, είναι η περίπτωση της Μαρτίνας. Ο Ηράκλειος στη διαθήκη του παρατείνει το αξίωμα της Μαρτίνας ως αυγούστας και μετά το θάνατό του. Αυτό πρέπει να γίνει σαφές, πολύ περισσότερο που είναι πιθανό, να βρεθούν πολλοί που θα θελήσουν να αμφισβητήσουν τη διαθήκη του. Έτσι στη διαθήκη μπαίνει ο όρος η Μαρτίνα να τιμάται «ὡς μητέρα καὶ βασίλισσα⁷⁷». Το ίδιο αργότερα όταν η Ειρήνη ασκεί την αντιβασιλεία του γιού της Κωνσταντίνου Στ', στα νομίσματα της ο τίτλος είναι «αυγούστα μήτηρ⁷⁸».

Η κύρια λειτουργία μιας αυγούστας ήταν η οργάνωση του τυπικού στην αυτοκρατορική Αυλή που στηρίζονταν στην εθιμοτυπική φύση της αυτοκρατορικής ζωής γύρω από το Μεγάλο Παλάτι⁷⁹, ένα τεράστιο οικοδόμημα που εκτεινόταν από τον υπόδρομο μέχρι τα τείχη τη θάλασσα. Η Αυλή της Κωνσταντινούπολης συνδύαζε τρία διαφορετικά στοιχεία⁸⁰: κατ' αρχάς υπήρχε η παραδοσιακή ρωμαϊκή

⁷⁴ Διακοσμητικά αντικείμενα που κρέμονται από ένα κομμάτι μεταλλοτεχνίας, όπως στέμμα, και αποτελούν χαρακτηριστικό της πρώιμης μεσαιωνικής χρυσοχοΐας εργασίας [βλ. EIKONA 4].

⁷⁵ Βλ. Lynda Garland, *Βυζαντινές αυτοκράτειρες*, Εκδόσεις Έλλην, 2000, σ.5.

⁷⁶ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντιακά* 2 (1982), σ.127-141.

⁷⁷ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. Νικηφόρος, *Ιστορία*, Εκδόσεις C. Mango, *CFHB* 13 (1990), σ.27, στ.15-16.

⁷⁸ Βλ. Διονυσία Μισίου, «Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)», *Βυζαντιακά* 2 (1982), σ.127-141.

⁷⁹ Το Μεγάλο Παλάτι ήταν η επίσημη κατοικία του αυτοκράτορα μέχρι το 1204, παρόλο που υπό τον Αλέξιο Κομνηνό η αυτοκρατορική οικογένεια συνήθως έμενε στο Παλάτι των Βλαχερνών στα βορειοδυτικά της πόλης, ενώ υπήρχαν κι άλλα παλάτια μέσα και έξω από την πρωτεύουσα (Βλ. ΧΑΡΤΗΣ 3).

⁸⁰ Βλ. Judith Herrin, *Γυναίκες στην πορφύρα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, 2002.

ιεραρχία με τις τάξεις των ακολούθων, άλλοι εκ των οποίων είχαν ειδικά καθήκοντα και άλλοι τιμητικές υπηρεσίες· δεύτερο στοιχείο ήταν το τυπικό της περσικής αυλής, οι τελετουργικές ενδυμασίες και η χρησιμοποίηση ευνούχων η οποία γεννήθηκε από τον Διοκλητιανό στα τέλη του 3ου αιώνα· και τέλος η συνεχώς αυξανόμενη χριστιανική επιρροή, η οποία προσάρμοζε το φυσικό σκηνικό της βασιλικής Αυλής ώστε να προσομοιάζει στην αντίστοιχη εποχή.

Η δημόσια ζωή των αυτοκρατειρών παρέμενε σε μεγάλο μέρος διαχωρισμένη από εκείνη των συζύγων τους και περιλάμβανε μια παράλληλη αυλή που περιστρεφόταν γύρω από το τυπικό που αφορούσε τις συζύγους των αξιωματούχων της Αυλής. Για το λόγο αυτό μια αυτοκράτειρα στην αυλή θεωρούνταν ουσιαστικής σημασίας: ο Μιχαήλ Β' ενθαρρύνθηκε να παντρευτεί από τους μεγιστάνες του επειδή ένας αυτοκράτορας χρειαζόταν μια σύζυγο και οι σύζυγοι τους μια αυτοκράτειρα⁸¹. Ο Πατριάρχης Νικόλαος Μυστικός⁸² επέτρεψε τον τρίτο γάμο του Λέοντα Στ' εξαιτίας της ανάγκης για μία αυτοκράτειρα στο παλάτι να χειρίζεται τις εθιμοτυπίες. Ενώ η αυτοκράτειρα συνήθως προΐσταντο της δικής της εθιμοτυπικής σφαίρας, με τα δικά της καθήκοντα και λειτουργίες, μπορούσε επίσης να παραβρίσκεται σε γεύματα της Αυλής, ακροάσεις και στην υποδοχή των πρέσβων, καθώς και να συμμετέχει σε λιτανείες και στις λειτουργίες στην Αγία Σοφία και αλλού στην Πόλη· ένα από τα κύρια καθήκοντα της ήταν η υποδοχή των συζύγων ξένων ηγετών και αρχηγών κρατών.

Η αυτοκράτειρα ήταν επίσης υπεύθυνη του γυναικωνίτη, των διαμερισμάτων των γυναικών στο παλάτι όπου είχε το δικό της προσωπικό, κυρίως, αλλά όχι εξ ολοκλήρου, αποτελούμενο από ευνούχους, υπό την επίβλεψη του δικού της αρχιθαλαμηπόλου⁸³. Οι κυρίες της αυλής ήταν οι σύζυγοι πατρικίων και άλλων αξιωματούχων: λίγες κυρίες, οι ζωστές· Η ζωστή πατρικία⁸⁴ ήταν η επικεφαλής των κυριών αυτών (συνήθως ήταν συγγενής της αυτοκράτειρας). Ενώ εξαιτίας της ιδιότητας του μυστηρίου του ο γυναικωνίτης σε πολλές περιπτώσεις θεωρήθηκε ως

⁸¹ Βλ. Theophanes Continuatus, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις I.Bekkeri, Βόννη 1838, σ.78.

⁸² Βλ. Paolo Cesarreti, *Οι γυναίκες του αυτοκράτορα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2016.

⁸³ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, «Empresses and Augustae as wives, paramours and mistresses (5th-11th centuries)», *Byzantinoslavica* 75/1-2 (2017), σ.43-54.

⁸⁴ Βλ. Ελένη Μαργάρου, *Τίτλοι και επαγγελματικά ονόματα γυναικών στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Κέντρου Βυζαντινών Μελετών, 2000.

χώρος μηχανορραφιών και συνωμοσιών: οι φόννοι του Νικηφόρου Β' Φωκά⁸⁵ και του Ρωμανού Γ' Αργυρού⁸⁶ σχεδιάστηκαν εκεί από τις συζύγους τους.

Οι αυτοκράτειρες, είτε σύζυγοι είτε αντιβασίλισσες, είχαν τη δυνατότητα να κατέχουν μεγάλο πλούτο. Η θέση τους επίσης σηματοδοτούνταν από τα στολίδια της εξουσίας και της μεγαλοπρέπειας⁸⁷ –τα βαριά ενδύματα κεντημένα με χρυσάφι και πετράδια, οι πολύτιμοι λίθοι, οι πανταχού παρόντες ακόλουθοι, οι δυνάμεις υποστήριξης και η δαπάνη χρημάτων. Η κατοχή δικών τους αυτοκρατορικών σφραγίδων και η εμφάνιση επιλεγμένων αυτοκρατειρών στα νομίσματα υποστήριζαν περαιτέρω τη συμμετοχή τους στη βασιλεία, στην αυτοκρατορική διακυβέρνηση. Επίσης αναμενόταν από την αυτοκράτειρα να δείξει την ευσέβεια και ευσπλαχνία της για το λαό της με πρακτικούς τρόπους όπως η ίδρυση εκκλησιών, μοναστηριών και μερικές φορές εγκαταστάσεις για φιλανθρωπικά ιδρύματα, καθώς και με ειδικότερες δωρεές σε αιτούντες και αυλικούς. Δεν ήταν ασυνήθιστο οι αυτοκράτειρες να γίνονται μοναχές μετά την κοίμηση του συζύγου τους, παρόλο που σε κάποιες περιπτώσεις εξαναγκάζονταν να πάνε σε μοναστήρι για να μην μπορέσουν να ξαναπάρουν την εξουσία με γάμο ή άλλα μέσα.

Στην διάρκεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας οι αντιλήψεις και οι πρακτικές σχετικά με το γάμο δεν παρέμειναν σταθερές⁸⁸. Κατά τα ρωμαϊκά χρόνια ο γάμος ήταν μια συμφωνία κατά την οποία οι δύο σύζυγοι έπρεπε να ανήκουν στο ίδιο καθεστώς (status) από πλευράς προσωπικής καταστάσεως και αν για την ένωση υπήρχε η συγκατάθεση των ίδιων και αυτών κάτω από την εξουσία των οποίων βρίσκονταν⁸⁹. Αυτό συνέχισε και κατά τα χριστιανικά χρόνια, για αρκετούς αιώνες, παραμένοντας μια σύμβαση ιδιωτικού δικαίου, τουλάχιστον όσο αφορούσε στην

⁸⁵ Βλ. Ηλίας Λάσκαρης, *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τομ.2, Εκδόσεις Βυζαντίς, 1995, σ.36-43.

⁸⁶ Βλ. Ηλίας Λάσκαρης, *Βυζαντινοί Αυτοκράτορες*, τομ.2, Εκδόσεις Βυζαντίς, 1995, σ.68-71.

⁸⁷ Βλ. Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου, *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1989: Θεόδωρος Δετοράκης, *Ο γυναικείος καλλωπισμός στα πατερικά και τα αγιολογικά κείμενα*, σ.573-585.

⁸⁸ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.30-35.

⁸⁹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. Λέων Στ' ο Σοφός, *Βασιλικά: Basilicorum Libri LX*, Εκδόσεις H. J. Scheltema- N. Van Der Wal, 1955-1988, βιβλ.28, τιλτ.4, θέμ.5.

εγκυρότητα του από την πλευρά του κράτους⁹⁰. Οι τελετουργίες του γάμου εξασφαλίζουν τη διανομή των γυναικών μεταξύ των ανδρών, επισημοποιούν και κοινωνικοποιούν την αναπαραγωγή. Έτσι, καθώς ο γάμος θεμελιώνει συγγένειες (την πατρική εφόσον η μητρική είναι προφανής), θεμελιώνει και ολόκληρη την κοινωνία. Σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο, γάμος ήταν «άνδρός καί γυναικός συνάφεια καί συγκλήρωσις πάσης ζωῆς, θείου τε καί ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία⁹¹».

Του γάμου προηγείτο συνήθως η μνηστεία⁹², δηλαδή η αμοιβαία υπόσχεση γάμου, η μνήμη και επαγγελία των μελλόντων γάμων, όπως οριζόταν στο βυζαντινό δίκαιο. Ανάλογα με τον τύπο σύστασης της, διακρινόταν σε ατελή ή αστική ή κατά νόμον μνηστεία και ακολουθούσε τις διατάξεις του πολιτικού δικαίου, και σε κυρίως ή ιερολογημένη μνηστεία, που ήταν εξομοιωμένη προς το γάμο και είχε τις ίδιες σχεδόν νομικές συνέπειες με αυτόν.

Η ηλικία που απαιτείτο για τη σύσταση μνηστείας ήταν αρκετά μικρότερη εκείνης του γάμου. Τόσο η *Εκλογή* όσο και ο *Πρόχειρος Νόμος*⁹³ όριζαν ότι οι μνηστευόμενοι έπρεπε να έχουν συμπληρώσει τα επτά χρόνια, να έχουν ολοκληρώσει δηλαδή τον πρώτο επταετή κύκλο της ζωής τους και να είναι σε θέση να αντιληφθούν το γεγονός⁹⁴. Η Εκκλησία, από την πλευρά της, δεν αποδεχόταν πλήρως τα συγκεκριμένα ηλικιακά όρια. Αναγνώριζε μεν τη μνηστεία ως έγκυρη, όταν γινόταν στην ηλικία των επτά ετών, δεν την ιερολογούσε όμως αν οι μνηστευόμενοι δεν είχαν συμπληρώσει τη νόμιμη ηλικία γάμου, δηλαδή οι άνδρες τα δεκατέσσερα και οι γυναίκες τα δώδεκα χρόνια⁹⁵.

⁹⁰ Τον 9^ο αιώνα ο Λέων Στ' ο Σοφός με νομοθεσία (Νεαρά) καθιέρωσε ότι νόμιμος ήταν μόνο ο θρησκευτικός γάμος.

⁹¹ Βλ. Ρόζα Ιμβριώτη, *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Περίπλους, 2002, σ.7. -Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.44 [βλ. EIKONA 2].

⁹² Για τη μνηστεία στο Βυζάντιο, βλ. Σταύρος Παπαδάτος, *Περί μνηστείας εις το βυζαντινόν δίκαιον*, Εκδόσεις Ακαδημίας Αθηνών, 1984.

⁹³ Βλ. Πρόχειρος Νόμος : *Ο Πρόχειρος Νόμος*, Εκδόσεις JGR, Π, 107-228.

⁹⁴ Βλ. Εκλογή 1.1: *Συνίσταται μνηστεία χριστιανῶν ἐπὶ τοῖς ἐν πρώτῃ ἡλικίᾳ ἀπὸ ἐπταετοῦς χρόνου καὶ τὴν ἄνω* - Πρόχειρος Νόμος 1.8: *Ὁ τὸ γινόμενον νοῶν καλῶς μνηστεύεται, τουτέστιν ὁ μὴ ὢν ἥττων τῶν ζ' ἐτῶν*. -Βλ. επίσης Παπαδάτος, *Περί της μνηστείας εις το βυζαντινόν δίκαιον*, Εκδόσεις Ακαδημίας Αθηνών, 1984, σ.55 .

⁹⁵ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. Noailles - Dain, σ.263-265, σ.355-357.

Στον αυτοκρατορικό οίκο, η εύρεση νύφης για τον αυτοκράτορα ή τον διάδοχο αποτελούσε μία από τις μέριμνες των ανακτόρων. Οι προϋποθέσεις για την αναρρίχηση στο θρόνο της αυτοκράτειρας, εκτός της ευγενικής καταγωγής, ήταν η παρθενία και η εξαιρετική εμφάνιση⁹⁶. Σύμφωνα με αυτά, ο Θεοδόσιος Β΄ επιθυμούσε σύζυγο «νεωτέραν εὐμορφον πάνυ... μόνον εὐπρεπὴν πάνυ⁹⁷» κι ως ανάλογη έλαβε την Αθηναΐδα η οποία μετονομάστηκε σε Ευδοκία· ο Κωνσταντίνος Στ΄ νυμφεύθηκε την Μαρία από την Άμνια⁹⁸, ο Θεόφιλος την Θεοδώρα⁹⁹, ο Μιχαήλ Γ΄ την Ευδοκία¹⁰⁰ και ο Λέων Στ΄ την Θεοφανώ¹⁰¹.

Πολλά είναι εκείνα τα παραδείγματα που αποδεικνύουν τη σημασία του ωραίου παρουσιαστικού στην εκλογή της βασιλικής συζύγου, όπως έγινε στην περίπτωση της Θεοδώρας¹⁰², σύζυγό του Ιουστινιανού, και της Θεοφανούς¹⁰³, σύζυγό του Ρωμανού Β΄.

Στο Βυζάντιο επισημαίνονται γάμοι βασιλέων με θυγατέρες ηγεμόνων, συγκλητικών, πατρικίων και άλλων αξιωματούχων¹⁰⁴, αλλά και παράλληλα κόρες ταπεινής προελεύσεως¹⁰⁵. Τα βασικά χαρακτηριστικά που όφειλε να συγκεντρώνει η

⁹⁶ Βλ. Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος*, τομ.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957, σ.120, σ.122 – Βλ. και Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors», *Byz.* 49 (1979), σ.395–413.

⁹⁷ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005 –Πρβ. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονικόν*, σ.353. -Βλ. Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος*, τομ.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957, σ.120.

⁹⁸ Βλ. *Βίος Οσίου Φιλαρέτου*, Εκδόσεις Μ.-Η. Fourmy et M. Leroy, «La Vie de S. Philarète», *Byz.* 9 (1934), σ.85-170.

⁹⁹ Βλ. *Ψευδοσυμεών*: Theophanes Continuatus, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Ι.Βεκκερί, Βόννη 1838, σ.624-625.

¹⁰⁰ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. *Βίος Ειρήνης*. -Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.165.

¹⁰¹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. *Βίος Θεοφανούς*. -Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.201.

¹⁰² Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.25.

¹⁰³ Βλ.Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος*, τομ.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957. -Βλ. και George Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τομ.2, Εκδόσεις Πατάκη, 2012, σ.163.

¹⁰⁴ Βλ. *Βίος Οσίου Φιλαρέτου*, σ.85-170, για την περίπτωση της Θεοδώρας, συζύγου του Θεοφίλου, της οποίας ο πατέρας και ο θείος ήταν αξιωματούχοι του στρατού.

¹⁰⁵ Βλ. περίπτωση Ρωμανού Β΄ και Ιουστινιανού Α΄.

μέλλουσα αυγούστα ήταν: ανυπέρβλητη ωραιότητα, παρθενία, ευγένεια καταγωγής¹⁰⁶ και άμεμπτη ηθική¹⁰⁷. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια που αποτελούσαν μέρος της γαμήλιας τελετής του γάμου του αυτοκράτορα στα οποία διαβάζουμε «Επιλέχθηκες με θεϊκή απόφαση για την ασφάλεια και την εξύψωση του σύμπαντος· συμμετέχεις στην πορφύρα με θέλημα Θεού. Ο παντοδύναμος Θεός σε ευλόγησε και σε έστεψε με το ίδιο του το χέρι.¹⁰⁸» και αντικατοπτρίζει την εξυπακουόμενη ιδεολογία κατά την πράξη της αυτοκρατορικής στέψης.

Οι βασιλικοί αρραβώνες εορτάζονταν με κάθε επισημότητα και μεγαλοπρέπεια. Τα αγιολογικά κείμενα μας πληροφορούν για την τελετή της μνηστείας των τριών αυτοκρατείων που άγιασαν. Παραδείγματος χάριν, για την Ειρήνη την Αθηναία πληροφορούμαστε: «Καὶ τοῦ πατριάρχου Νικήτα ἐλθόντος ἐν τῷ παλατίῳ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Φάρου ἐγένετο τὰ πρὸς τὴν αὐτὴν Εἰρήνην τοῦ βασιλέως Λέοντος σπόνσα· καὶ μετ’ ὀλίγας ἡμέρας ἐστέφθη ἐν τῷ τρικλινίῳ τοῦ Αὐγουσταῖος¹⁰⁹». Ο αρραβώνας προηγήθηκε λίγες μέρες πριν από το γάμο της με το Λέοντα Δ΄ (770), χωρίς όμως το κείμενο να αναφέρει συγκεκριμένο τυπικό.

Η διαδικασία εκλογής της βασιλικής νύφης κατά τη διάρκεια του 8ου και 9ου αιώνα διαφοροποιήθηκε ως προς το ότι η επιλογή πια της νύφης γινόταν μέσω ενός διαγωνισμού ομορφιάς, τα επονομαζόμενα καλλιστεία. Ένας από τους βασικούς στόχους του διαγωνισμού ομορφιάς ήταν να παροτρύνει όλες τις επαρχιακές οικογένειες, που είχαν κόρες στην κατάλληλη ηλικία, να αμιλλώνονται για τη συμμετοχή των θυγατέρων τους σε αυτόν. Σκοπός ήταν η εξασφάλιση της αφοσίωσης των τοπικών ελίτ, που έτσι θα πρόσβλεπαν στην Κωνσταντινούπολη ως το πιο σημαντικό κέντρο πατρωνίας και ατομικής προαγωγής. Αυτή η εστίαση στην αυτοκρατορική Αυλή, όπου ήταν δυνατό να κερδίσεις περιουσίες εν μία νυκτί, συγκέντρωνε την προσοχή όλων των φιλόδοξων οικογενειών από την επαρχία.

¹⁰⁶ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. *Βίος Ειρήνης*, σ.5-34: «ἔδοξε αὐτῇ (Θεοδώρα) καὶ τῷ νύμφῳ Μιχαήλ, ὃν δὴ ταῆς βασιλείας εἶχεν κληρονόμον γυναῖκα τῶν ἐπιφανῶν ἀγαγέσθαι καὶ περιβλέπων γένους μὲν εὐσεβοῦς καὶ τῇ ὀρθοδόξῃ σεμνυνομένου πίστει, ἀρετὴν δὲ διαφέρουσαν κάλλει καὶ ψυχῆς ἐνγενεῖα καὶ σώματος ὥρα διαπρεπὴ καὶ τὰς καθ’ ἑαυτὴν νικῶσαν παρθένους».

¹⁰⁷ Βλ. Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος*, τομ.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957 σ.123. -Βλ. και Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.409-410.

¹⁰⁸ Βλ. Lynda Garland, *Βυζαντινές αυτοκράτειρες*, Εκδόσεις Έλλην, 2000, σ.5.

¹⁰⁹ Βλ. Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη μέση βυζαντινή εποχή*, Εκδόσεις Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών-Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, 2005. -Πρβ. *Βίος Ειρήνης*.

Το θεσμό αυτό φαίνεται να εγκαινιάσε το 421 η Πουλχερία, όταν αποφασίζοντας να παντρέψει τον αδελφό της Θεοδόσιο Β΄ με «νεωτέραν εὐμορφον πάνυ (και) εὐπρεπὴν πάνυ¹¹⁰» αναζήτησε ανάμεσα στις κόρες ευγενούς καταγωγῆς εκείνη που με την αναμφισβήτητη ομορφιά και την αποδεδειγμένη αγνότητα της θα ήταν άξια να ανέλθει στο θρόνο, καταλήγοντας στην πανέμορφη Αθηνάϊδα.

Τα πρώτα νυφικά καλλιστεία με επίσημη διοργάνωση, σύμφωνα πάντοτε με τις πηγές, είναι εκείνα τα οποία πραγματοποίησε η Ειρήνη, σύζυγος του Λέοντα Δ΄, για το γάμο του γιού της Κωνσταντίνου Στ΄ (788). Όπως αναφέρει ο βίος του Φιλάρету: «Η βασίλισσα ζητούσε να διαλέξουν από όλη την χώρα των Ρωμαίων, από ανατολή μέχρι την δύση, μια κοπέλα, για να την παντρέψει με το γιό της τον βασιλιά. Ψάχνοντας όλη την δύση, την μεσημβρία και τον βορρά και μη βρίσκοντας την κατάλληλη ήλθαν οι βασιλικοί απεσταλμένοι στα μέρη του Πόντου. Ενώ έψαχναν, ήλθαν στα μεσόγεια της Παφλαγονίας [...] Το όνομα του χωριού ήταν Άμνια [...]»¹¹¹. Είχαν μαζί τους ένα ιδανικό πορτραίτο (λαυράτον), μια μεζούρα για να μετρούν τις κρίσιμες αναλογίες, ακόμη και ένα παπούτσι για να ελέγχουν το μέγεθος του ποδιού. Με αυτόν τον τρόπο υποτίθεται πως θα έβρισκαν την κατάλληλη καλλονή. Φτάνοντας στην Άμνια, βρέθηκαν στο σπίτι του Φιλάρету όπου τον έπεισαν να τους επιτρέψει να δουν τις γυναίκες της οικογένειάς του (κρυφά για να μην τις φέρουν σε δύσκολη θέση) και οι αξιωματούχοι κατάλαβαν πως οι εγγονές του ήταν εξαιρετικές υποψήφιες. Αφού συγκεντρώθηκαν και άλλες νεαρές από την επικράτεια η Μαρία, μια εκ των εγγονών του Φιλάρету, επιλέχθηκε να παντρευτεί τον Κωνσταντίνο.

Η επιλογή της Μαρίας από την Άμνια ήταν σκόπιμη. Το γεγονός ότι η οικογένεια της δεν είχε διαδραματίσει ποτέ πολιτικό ρόλο εξυπηρετούσε την εμπαθή τάση της Ειρήνης για την άσκηση εξουσίας, η οποία την οδήγησε στην αναζήτηση μιας νύφης χωρίς επιρροή ικανή να αντισταθμίσει τη δική της δύναμη¹¹². Επιπροσθέτως, αντίθετα με αυτό που είχε συμβεί στην Ειρήνη, η Μαρία δεν στέφθηκε βασίλισσα πριν από το γάμο της τον Νοέμβριο του 788. Αν και ο γάμος προφανώς τελέστηκε με τον ίδιο

¹¹⁰ Βλ. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονικόν*, Εκδόσεις Ηλιοδρόμιον, 2001, σ.353.-Βλ. Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος*, τομ.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957, σ.120.

¹¹¹ Βλ. *Βίος Οσίου Φιλάρету*, σ.85-170: « Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, βασιλεὺντος τῆς φιλοχρίστου Εἰρήνης αὐγούστης σὺν ἀνακρί τῷ υἱῷ αὐτῆς Κωνσταντίνῳ ἐζήτει ἡ βασίλισσα κόρην ἐπιλέξασθαι ἐν πάσῃ τῇ τῶν Ῥωμαίων χώρᾳ, ἀπὸ ἀνατολῶν ἕως δυσμᾶς πρὸς τὸ ζεῦξαι τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν βασιλέα.».

¹¹² Βλ. *Βίος Οσίου Φιλάρету*, σ.85-170. -Βλ. και Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz 49* (1979), σ.400.

ακριβώς τρόπο, η νεαρή νύφη από την Άμνια δεν προβιβάστηκε στο υψηλότερο αξίωμα της αυτοκρατορίας. Οι αυτοκρατορικές σύζυγοι συχνά όφειλαν να περιμένουν γι' αυτή την τιμή, η οποία τους απονέμονταν συνήθως μετά την επιτυχή γέννηση ενός υιού. Όμως στην συγκεκριμένη περίπτωση, όπου τα πάντα τα είχε κανονίσει η Ειρήνη, η αυτοκράτειρα φρόντισε ώστε ο Κωνσταντίνος και η νεαρή σύζυγος του να παραμείνουν υφιστάμενοι της¹¹³.

Η Ειρήνη ήξερε πώς να χρησιμοποιεί τη δύναμη της για να επεκτείνει την εμβέλεια του μαγνητικού πεδίου της νομιμοφροσύνης των αυλικών και πέρα από την πρωτεύουσα. Από την πλευρά της αυτοκράτειρας-μητέρας το να επιτρέψει τη διεκδίκηση του επάθλου σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας μπορούσε να αποδεχτεί μακράν πολυτιμότερο. Η Ειρήνη χρησιμοποίησε την περίσταση ως εφαλτήριο ανάκαμψης του κύρους της μετά την περιφρονητική απόρριψη της εξωτερικής πολιτικής¹¹⁴. Αφού ο Κάρολος ο Μέγας δεν επέτρεψε στην κόρη του να ταξιδέψει στην Κωνσταντινούπολη για να παντρευτεί τον πρίγκιπα, η Ειρήνη θα παρακινούσε όλες τις καλές οικογένειες της επαρχίας να επιδιώξουν αυτό το γάμο για λογαριασμό τους¹¹⁵.

Στην πραγματικότητα, η εμπλοκή της σχετίζονταν αποφασιστικά με τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά οφέλη που θα απέρρεαν από έναν τέτοιο γάμο. Επιθυμούσε να ενισχύσει τη βασιλεία της φέρνοντας μέλη της επαρχιακής αριστοκρατίας σε πιο στενή σχέση με την πρωτεύουσα. Μέσω ενός γάμου, θα μπορούσε να αντλεί από μία πηγή αφοσιωμένων υποστηρικτών που θα εξαρτιόνταν ολοκληρωτικά από την προστασία της. Μια και η ίδια είχε ξεκινήσει τη διαδρομή της από το ίδιο υπόβαθρο, κατανοούσε τη δυναμική της κατάστασης. Από την εποχή της Αθηναΐδας τον 5ο αιώνα, καμία γυναίκα από την Κεντρική Ελλάδα δεν είχε παντρευτεί μέλος της οικογένειας των ηγεμόνων πριν το 769. Και μέχρι την επιλογή της Μαρίας από την Ειρήνη, καμία γυναίκα από την Άμνια δεν είχε επιλεγεί στο παρελθόν. Δημιουργώντας μεγάλες προσδοκίες σε όλες αυτές τις παραμελημένες και απομονωμένες περιοχές παράλληλα επέκτεινε το δυνητικό πεδίο απόκτησης νέων συμμάχων.

¹¹³ Βλ. Judith Herrin, *Γυναίκες στην πορφύρα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, 2002.

¹¹⁴ Βλ. George Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τομ.2, Εκδόσεις Πατάκη, 2012, σ.163.

¹¹⁵ Βλ. Martha Vinson, *Romance and Reality in the Byzantine bride shows*, Εκδόσεις Cambridge University Press, 2004.

Το παράδειγμα της Ειρήνης ακολούθησε ο Νικηφόρος Α΄ όταν θέλησε να παντρεύει το γιο του Σταυράκι (807)¹¹⁶. Ο διάδοχος ήταν αδύναμος σωματικά και πνευματικά¹¹⁷ και ο πατέρας του επιθυμούσε να του δώσει μια σύζυγο έμπειρη· επιλέχθηκε για αυτό το σκοπό μια γυναίκα μνηστευμένη, η Αθηναία Θεοφανώ επιπλέον συγγενής της πρώην αυτοκράτειρας Ειρήνης, την οποία απέσπασαν από το μνηστήρα της για να μνηστευθεί στον Σταυράκι.

Αν δώσουμε βάση στα γραφόμενα του χρονογράφου Θεοφάνη, βλέπουμε να θίγει δύο σημεία που προκαλούν το ενδιαφέρον για βαθύτερη εξέταση. Αρχικά, η Θεοφανώ δεν πληρούσε τους όρους περί της ιδανικής συζύγου ενός αυτοκράτορα. Δεν ήταν η ωραιότερη από τις υποψήφιες ούτε παρθένος άμεμπτης ηθικής¹¹⁸ αφού «... μεμνηστευμένην ἀνδρὶ καὶ πολλάκις αὐτῷ συγκοιτασθεῖσαν, χωρίσας αὐτὴν ἀπ’ αὐτοῦ τῷ ἀθλίῳ Σταυρακίῳ συνέζευξεν (Νικηφόρος)¹¹⁹». Ἄρα η επιλογή από τον Νικηφόρο είναι τουλάχιστον περίεργη.

Με μια προσεκτικότερη ματιά του θέματος ανακαλύπτουμε ότι η Θεοφανώ συγκέντρωνε κάποια βασικά πλεονεκτήματα: ήταν συγγενής της Ειρήνης, πράγμα που σήμαινε ότι ο Νικηφόρος συνέδεε αυτόματα την δυναστεία του με εκείνη των Ισαύρων αλλά, επίσης, ήταν σεβαστή από την ανατολική Εκκλησία για την αποκατάσταση της λατρείας των εικόνων¹²⁰. Έτσι ο Νικηφόρος υπογράμμιζε ταυτόχρονα την απόφαση να συνεχίσει την εικονόφιλη πολιτική της προκατόχου του¹²¹ και ήλπιζε ότι η συγγένεια με την οικογένεια της Ειρήνης θα μείωνε την αρνητική αντίδραση των υποστηρικτών της άλλοτε αυτοκράτειρας¹²².

¹¹⁶ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1318. -Βλ. και *Βίος Οσίου Φιλαρέτου*, σ. 135-145. -Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος*, τομ.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957, σ.121

¹¹⁷ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1318. -Βλ. και Warren Treadgold, «The historicity of imperial Bride-Shows», *JÖB* 54 (2004), σ.39-52.

¹¹⁸ Βλ. Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός Βίος*, τομ.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957, σ.120-123.

¹¹⁹ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1321.

¹²⁰ Βλ. Warren Treadgold, «The historicity of imperial Bride-Shows», *JÖB* 54 (2004), σ.39-52.

¹²¹ Βλ. George Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τομ.2, Εκδόσεις Πατάκη, 2012, σ.58.

¹²² Βλ. Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τομ.2, Εκδόσεις Βάνιας, 1993 σ.189.

Σε ανάλογο διαγωνισμό ομορφιάς ο Θεόφιλος¹²³ εξέλεξε ως σύζυγό του τη Θεοδώρα κι εκείνη εφάρμοσε παρόμοια μέθοδο για την ανεύρεση της συζύγου του γιου της Μιχαήλ Γ', Ευδοκία. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις βλέπουμε τον αποφασιστικό ρόλο της αυγούστας στην επιλογή της βασιλικής νύφης.

Για τον Θεόφιλο ήταν η μητριά του Ευφροσύνη που όρισε το γάμο του όταν εκείνος ήταν δεκαεπτά ετών. Το 830 έστειλε ανθρώπους σε κάθε θέμα και διοργάνωσε τα «καλλιστεία» νυφών για το νεαρό αυτοκράτορα, συνεχίζοντας την παράδοση με την οποία είχαν παντρευτεί ο πατέρας της Κωνσταντίνος ΣΤ' και η μητέρα της Μαρία Αμνία. Για την ανέρευση της αυτοκρατορικής συζύγου έστειλαν, σύμφωνα με το εθιμοτυπικό, αγγελιοφόρους στις επαρχίες με σκοπό να ανακαλύψουν κόρες απαράμιλλης ομορφιάς και ανυπέρβλητης ηθικής χάρης, άξιες να διεκδικήσουν τον τίτλο της αυτοκράτειρας. Καθοδηγήθηκαν στην εκλογή τους από τα προδιαγεγραμμένα μέτρα των ανακτόρων, τα οποία αναφέρονται και στο *Βίο του Φιλάρετου*¹²⁴. Εν τέλει, αφού συνέλεξαν τις εκλεκτότερες τις οδήγησαν στο Παλάτι – και συγκεκριμένα στο Τρικλίνιον του Μαργαρίτου– για την τελική κρίση. Για αυτό το γεγονός σώζονται δύο διαφορετικές παραλλαγές.

Και στις δύο παραλλαγές των γαμήλιων καλλιστείων, με τις απίθανες συζητήσεις ανάμεσα στον αυτοκράτορα και στις υποψήφιες συζύγους του, ο στόχος του διαγωνισμού είναι σημαντικότερος από τον τρόπο διεξαγωγής του διαγωνισμού. Αξιοσημείωτο είναι και το εξής γεγονός ότι και η Κασσία, η μοναδική άλλη διαγωνιζόμενη που κατονομάζεται στις πηγές, ήταν εικονόφιλη όπως αποδεικνύουν οι ύμνοι τους οποίους συνέγραψε¹²⁵.

Υποστηρίζεται λοιπόν ότι η μητριά του Θεόφилου Ευφροσύνη, η οποία διοργάνωσε τον διαγωνισμό ομορφιάς, επέλεξε τα πρόσωπα που επιθυμούσε και άσκησε ισχυρή επίδραση στον πρόγονο της για την εκλογή του. Άλλωστε η Ευφροσύνη ήταν απόγονος των εικονολατρών αγίων Φιλάρετου και Ειρήνης και ανατράφηκε σε εικονόφιλο μοναστήρι. Έτσι ενώ φαινομενικά ο Θεόφιλος

¹²³ Βλ. *Διήγησις περί Θεοφίλου*, Εκδόσεις W. Regel, *Analecta Byzantino-Russica* (1891), σ.19-39.

¹²⁴ Βλ. *Βίος Οσίου Φιλάρετου*, Εκδόσεις M.-H. Fourmy et M. Leroy, «La Vie de S. Philarète», *Byz.* 9 (1934), σ.85-170.

¹²⁵ Εν το μεταξύ το περίφημο τροπάριον ψάλλεται την Μεγάλη Τρίτη στον Όρθρο. -Βλ. Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.404, *The problem of marriage of the Emperor Theophilus*, σ.339.

πραγματοποιούσε μια ελεύθερη εκλογή στην πραγματικότητα η Ευφροσύνη είχε κανονίσει την ένωση του προγονού της με γυναίκα της αντίθετης θρησκευτικής παράταξης¹²⁶.

Επίσης, στην περίπτωση του Μιχαήλ Γ΄ η Θεοδώρα, που κατείχε την αντιβασιλεία για χάρη του ανήλικου γιου της, μαζί με τον ευνοούμενο της Λογοθέτη του δρόμου Θεόκτιστο, φαίνεται να επωμίστηκαν την απόλυτη εξουσία τους απομακρύνοντας τον από την δικαιοματική εξουσία του αλλά επεμβαίνοντας και στην ιδιωτική του ζωή¹²⁷. Σε ηλικία δεκαέξι ετών¹²⁸, το 855, αναγκάστηκε να συνάψει γάμο με την Ευδοκία Δεκαπολίτη¹²⁹. Οποσδήποτε η βιασύνη της αυτοκράτειρας και του ευνοούμενου της να παντρεύουν το διάδοχο σε τόσο μικρή ηλικία υπαγορεύτηκε από την επιθυμία τους να εμποδίσουν την ένωση του με μία άλλη κόρη. Γιατί ο Μιχαήλ διατηρούσε ήδη ερωτική σχέση με την Ευδοκία Ιγγηρίνα, την οποία η Θεοδώρα και ο Θεόκτιστος θεωρούσαν ακατάλληλη ως σύζυγο¹³⁰.

Ο Λέων Γραμματικός γράφει: «Βουλὴν οὖν ποιεῖται Θεοδώρα Αὐγούστα μετὰ Θεοκτίστου λογοθέτου δοῦναι γυναῖκα τῷ υἱῷ αὐτῆς ἔγνω γὰρ ὡς συνεφιλώθη Εὐδοκίᾳ τῇ τοῦ Ἰγγερος μισουμένη τῷ λογοθέτῃ καὶ τῇ δεσποίνῃ σφοδρῶς δι' ἀναίδειαν...¹³¹».

Παρατηρούμε ότι ο λόγος της αποκήρυξης της Ευδοκίας ήταν η «ἀναίδεια». Προφανώς αυτό υποδηλώνει ότι ήταν γυναίκα η οποία διέθετε πνεύμα κι επομένως

¹²⁶ Βλ. Warren Treadgold, «The historicity of imperial Bride-Shows», *JÖB* 54 (2004), σ.39-52.

¹²⁷ Βλ. George Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τομ.2, Εκδόσεις Πατάκη, 2012, σ.96.

¹²⁸ Ο Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.165, τον τοποθετεί στην ηλικία των δεκαπέντε ή δεκαέξι ετών. -Ο John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.156, τον αναφέρει ως δεκαεπτά ετών. -Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.6, Εκδόσεις Εστία, 1999, σ.603, ανάγει το γάμο στα 848 και θεωρεί το Μιχαήλ ως εννέα ετών. -Ο Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.404, δέχεται την ηλικία των δεκαεπτά ετών.

¹²⁹ Βλ. Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.165-166 -Βλ. και John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.156.

¹³⁰ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.31. -Πρβ. Λέων Γραμματικός, *Chronographia*, Εκδόσεις I. Bekker (CSHB), 1842, σ.229, στ.20-22, σ.230, στ.1-6.

¹³¹ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.31. -Πρβ. Λέων Γραμματικός, *Chronographia*, Εκδόσεις I. Bekker (CSHB), 1842, σ.229, στ.20-22, σ.230, στ.1-6.

αποτελούσε απειλή αντίπαλης επιρροής στον αυτοκράτορα¹³². Επίσης συνηγορούσε στην κακή τους γνώμη ότι η Ευδοκία Ιγγερίνα προερχόταν από μία μάλλον εικονοκλαστική οικογένεια¹³³.

Υπό αυτές τις συνθήκες η Θεοδώρα αποφάσισε να διοργανώσει νυφικά καλλιστεία για τον γιό της¹³⁴ το 855¹³⁵. Δεν υπάρχουν ακριβείς αναφορές ως προς την τέλεση αυτού του διαγωνισμού ομορφιάς· πάντως από τη μελέτη των πηγών φαίνεται ότι η Θεοδώρα και ο Θεόκτιστος πέτυχαν την απόρριψη της Θεοδώρας Ιγγερίνας και επέβαλαν την εκλογή μιας άλλης Ευδοκίας, της κόρης του Δεκαπολίτη, άνδρα κατά τα άλλα αγνώστου¹³⁶. Αν όντως αυτός ήταν ο λόγος της επιλογής της, δηλαδή η διορατική πρόβλεψη ότι η μέλλουσα αυτοκράτειρα αποτελούσε ένα άβουλο ον εύκολο στο να κατευθύνεται, η επιτυχία ήταν απόλυτη. Κατά τη διάρκεια των δώδεκα ετών του γάμου της με το Μιχαήλ δεν έκανε ποτέ καμία ενέργεια για να προκαλέσει το ενδιαφέρον των πηγών ώστε να αναφέρουν ακόμη και το όνομα της¹³⁷.

Τέλος, με τον ίδιο τρόπο επιλέχθηκε και η πρώτη σύζυγος του Λέοντα Στ'¹³⁸. Μετά από απόφαση του πατέρα του Βασίλεια και υπό την επιστασία της αυτοκράτειρας Ευδοκίας αποφασίστηκε σε ηλικία δεκαέξι ετών να παντρευτεί¹³⁹. Σύμφωνα με το εθιμοτυπικό, το 881/2, συγκεντρώθηκαν στις αίθουσες του ανακτόρου της

¹³² Βλ. Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.405. - Βλ. και John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.157.

¹³³ Βλ. Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.405, σ.410.

¹³⁴ Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.165-166. -Βλ. και John Bagnell. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.156. -Βλ. *Βίος Οσίου Φιλαρέτου*, σ.104 και Φαίδων Κουκουλές, *Βυζαντινός βίος*, том.4, Εκδόσεις Παπαζήση, 1948-1957, σ.121.

¹³⁵ Βλ. John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.156.

¹³⁶ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.31. -Πρβ. *Λέων Γραμματικός*, *Chronographia*, Εκδόσεις I. Bekker (CSHB), 1842, σ.229, στ. 20-22, σ.230, στ.1-6 -Βλ. και *Βίος Οσίου Φιλαρέτου*, σ.104.

¹³⁷ Βλ. John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.156.

¹³⁸ Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.201. -Βλ. και John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.81.

¹³⁹ Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.201.

Μαγναύρας, δώδεκα νεαρές επιλεγμένες μεταξύ των ωραιότερων της αυτοκρατορίας¹⁴⁰.

Η αυτοκράτειρα θεώρησε αρεστό να επιλέξει κάποιες κοπέλες κι από την δική της την πατρίδα. Μεταξύ αυτών εκλέχτηκε η εξαιρετική Θεοφανώ. Η τελική επιλογή περιορίστηκε σε δώδεκα υποψήφιες οι οποίες συναθροίστηκαν σε κάποιο αυτοκρατορικό διαμέρισμα σε βασιλικό ταμείο της Μαγναύρας και παρέμεναν εκεί αναμένοντας την εμφάνιση του βασιλικού ζεύγους¹⁴¹. Η αυγούστα με θαυμασμό την ξεχώρισε και την οδήγησε στον βασιλέα οπού και εκείνος με την σειρά του την έκρινε αντάξια σύζυγο για τον γιό του.

Εάν αυτή η ιστορία είναι αληθινή, ο Λέων δεν είχε καν αντικρύσει τη Θεοφανώ μέχρις ότου οι γονείς του την επέλεξαν. Πάντως η αυτοκράτειρα Ευδοκία στάθηκε τυχερή γιατί βρήκε στο πρόσωπο της Θεοφανώς μια πιστή υποστηρίκτρια. Το γεγονός οφείλονταν ότι η νύφη άνηκε στην οικογένεια της Ευδοκίας, των ένδοξων Μαρτινιακών¹⁴².

Φαίνεται πως στη μεσοβυζαντινή εποχή μέσα σ' ένα περιβάλλον που κυριαρχούσαν η μοναστική επιρροή και η παρουσία μια εξουσιαστικής κλειστής κοινωνίας επηρεασμένης από ετερόκλητα στοιχεία όπως για παράδειγμα τα καλλιστεία στο *Βιβλίο της Εσθήρ*¹⁴³ της Παλαιάς Διαθήκης, η ομορφιά άρχιζε να περιβάλλεται από μία ιερότητα· παράλληλα οι βασιλείς επέλεγαν για τα παιδιά τους συζύγους ασυναγώνιστες για την ομορφιά τους, με απώτερο σκοπό την εδραίωση, τη σταθεροποίηση και τη διάρκεια της δυναστείας τους.

¹⁴⁰ Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.201. -Βλ. και *Βίος Θεοφανούς*.

¹⁴¹ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.31. -Πρβ. *Βίος Θεοφανούς*.

¹⁴² Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.408.

¹⁴³ Βλ. Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.398.

ω3 Κεφάλαιο Τρίτο

Η επισκόπηση των καλλιστείων μέσα από τις μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών

Ο θεσμός των καλλιστείων για την επιλογή της βασιλικής νύφης φαίνεται να εισήλθε, επίσημα, στο Βυζάντιο κατά τον 8^ο και 9^ο αιώνα. Πρώτα, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, είναι εκείνα που διοργάνωσε η Ειρήνη η Αθηναία το 788 για τον γιο της Κωνσταντίνο Στ'. Οι ακριβείς λεπτομέρειες για αυτόν τον διαγωνισμό έρχονται από το *Βίο του Οσίου Φιλαρέτου*, τον οποίο συνέγραψε ο εγγονός του Νικήτας περί το 822, αλλά και από τη *Χρονογραφία* του Θεοφάνη¹⁴⁴, που συντάχθηκε γύρω στο 814. Οι έντονες διαφορές ανάμεσα στα δύο αυτά κείμενα δημιούργησαν πολλές αντιδράσεις για το έργο του Νικήτα, καθώς ως συγγενής της οικογένειας της επιλαχούσας νύφης, Μαρίας της Άμνιας, η στάση που κρατεί και ο τρόπος που περιγράφει την διαδικασία διεξαγωγής του διαγωνισμού ομορφιάς είναι, μάλλον, πολύ θετικά προδιατεθειμένες προς την οικογένεια τού, φτάνοντας στα όρια της λογοτεχνικής μυθοπλασίας, θυμίζοντας μια ευφάνταστη ανάπλαση της ιστορίας της Κρίσης του Πάρι¹⁴⁵. Αυτός ο ομηρικός μύθος εξιστορεί πώς κλήθηκε ο Πάρις να επιλέξει την πιο όμορφη ανάμεσα στις τρεις κραταιές θεές και πώς τίμησε την νικήτρια με την προσφορά ενός μήλου.

Για να μπορέσουμε να αξιολογήσουμε τις διαθέσιμες πηγές, πρέπει αρχικά να εξετάσουμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ο Νικήτας συνέγραψε τον *Βίο του Οσίου Φιλαρέτου*: βρισκόταν σε εξορία στην Πελοπόννησο. Σε όλη την έκταση του κειμένου τονίζει την σχέση του με την Ευφροσύνη και όλους τους απογόνους του Φιλάρτου, πολλοί εκ των οποίων είχαν ανέλθει κοινωνικά στην Κωνσταντινούπολη και είχαν ταφεί εκεί σε μοναστήρια της περιοχής. Αφού παρουσιάσει το αγροτικό περιβάλλον της οικογένειας και μνημονεύσει την υπερβολική γενναιοδωρία του Φιλάρτου, ο Νικήτας περιγράφει το γεγονός που χάρισε στην εξαδέλφη του και στα

¹⁴⁴ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007. -Πρβ. *Βίος Θεοφάνους (LATYSEV)*: Εκδόσεις B. Latysev, «Methodii Patriarchae Constantinopolitani Vita S. Theophanis Confessoris e codice Mosquensi no 159», *Zapiski Rossijskoj Akademii Nauk*, σειρά *Vili (Istoriko-Filologiceskomu otdeleniju 13/4)* (1918), σ.1-40.

¹⁴⁵ Βλ. Judith Herrin, *Γυναίκες στην πορφύρα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, 2002.

αδέρφια της καθώς και σε άλλους συγγενείς της μεγάλη φήμη και περιουσία, τονίζοντας, πάντα, παράλληλα στον αναγνώστη την καταγωγή της οικογένειας¹⁴⁶.

Επίσης, το στοιχείο της χρονικής απόστασης τριάντατεσσάρων χρόνων μετά το γεγονός¹⁴⁷ μας εμφανίζει δύο προβλήματα. Από την μία, η ανάλυση του κειμένου μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρόκειται για μια κατασκευή η οποία αποσκοπούσε στην αγιοποίηση του Φιλάρετου, παρά το γεγονός ότι ήταν παντρεμένος και παρά τις κοσμικές ενασχολήσεις του ως οικογενειάρχη. Και από την άλλη, ο συντάκτης του κειμένου, παρουσιάζοντας ένα έργο τόσο ευνοϊκό για τον αυτοκρατορικό οίκο και τονίζοντας την σχέση του με την βασιλική οικογένεια, πιθανόν, ήλπιζε ότι θα μπορούσε να επιτύχει την ανάκληση της εξορίας του.

Βεβαίως, σημαντικός παράγοντας στην αφηγηματική ροή ήταν η άφιξη των αυτοκρατορικών απεσταλμένων με τα ιδανικά μέτρα για την υποψήφια νύφη¹⁴⁸, καθώς επέτρεπε στον Νικήτα να διασκευάσει διάφορους μύθους, για να υπηρετήσει τους δικούς του σκοπούς και να καταδείξει ότι η Μαρία χάρις στην αρετή και την ομορφιά της ψυχής της αλλά και του σώματός της προοριζόταν για ένα αυτοκρατορικό μέλλον¹⁴⁹. Χρησιμοποιώντας τον μύθο της Κρίσης του Πάρι, ο Νικήτας επινόησε αυτή την ιστορία αντιγράφοντας τον τρόπο με τον οποίο είχε νυμφευθεί ο Θεοδόσιος Β' την Αθηναΐδα, με την φροντίδα της Πουλχερίας το 421. Ο συγγραφέας προσαρμόζει αυτά τα λογοτεχνικά τεχνάσματα για να επιτύχει τον στόχο του, να εξηγήσει δηλαδή τη μετεωρική ανάρρηση της οικογένειάς του στην Αυλή της πρωτεύουσας, δίνοντας έμφαση ταυτόχρονα στην αξία της οικογένειάς τους ως προς την τιμή αυτή.

¹⁴⁶ Βλ. *Βίος Οσίου Φιλάρετου*, σ.85: «Ἐσχάτον δὲ πάντων εἰσῆλθε καὶ ἡ τοῦ ἐλεήμονος γέροντος θυγάτηρ, μετὰ τὰς τρεῖς θυγατέρας αὐτῆς... Καὶ παραπὰ τὴν μὲν πρώτη ἐμνηστεύσατο ὁ βασιλεὺς, τὴν δὲ δευτέραν ἐμνηστεύσατο εἷς τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ πατρίκιος, ὄνομα Κωνσταντῖνάκιος, ὡραῖος καὶ αὐτὸς καὶ καλὸς τῷ εἶδει σφόδρα. Τὴν δὲ τρίτην, ἀπέλυσε πρέσβεις ὁ τῶν Λογγιβάργδων βασιλεὺς, τὸ ὄνομα Ἀργούσης μετὰ καὶ δώρων πολλῶν πρὸς τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ αἰτούμενος ταύτην μνηστεύσασθαι εἰς γυναῖκα... Εἴτα τοῦ γάμου γενομένου καὶ τοῦ βασιλέως ευφραινομένου ἐπὶ τοῦ συνοικεσίου, ἐκέλευσε πάντας πανοικεῖ κλητορεῦσαι τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὴν συγγένειαν τοῦ ἀσπάσασθαι καὶ φιλοτιμῆσαι αὐτοῦς.».

¹⁴⁷ Την ημερομηνία της συγγραφής μας την δίνει ο Νικήτας στην τελευταία παράγραφο, δηλαδή το έτος 6330 από κτίσεως κόσμου, και με σημερινή ημερομηνία 822/823 μ.Χ.

¹⁴⁸ Βλ. *Βίος Οσίου Φιλάρετου*, σ.90: «...εὐθέως καταμετροῦσι τὸ μέτρον τὸ βασιλικὸν τὴν ἡλικίαν τῆς πρώτης καὶ εὗρον καθὼς ἔχρηζον· θεασάμενοι καὶ τὸ λαυράτον, ἡῦραν καὶ τοῦτο ποδός, εὗρον ἰσόμετρον...».

¹⁴⁹ Βλ. Martha Vinson, *Romance and reality in the Byzantine bride shows*, Εκδόσεις Cambridge University Press, 2004, σ.31-60.

Ερμηνεύοντας την περιγραφή του διαγωνισμού των υποψηφίων νυφών στον *Βίο* βλέπουμε την χρήση ενός εγκώμιου ή μιας υπερβολικής εξύμνησης του κεντρικού ήρωα, κάτι που μπορεί να παραλληλιστεί με διάφορα ελληνιστικά πρότυπα που θα του ήταν γνωστά, ή και με αντίστοιχα πρωτοβυζαντινά χωρία, όπως ο έπαινος του Προκοπίου για τον Ιουστινιανό, στο *Περί Κτισμάτων*. Και σε αυτή την περίπτωση η διαδικασία ανύψωσης, τα γαμήλια καλλιστεία επέχουν βασικό ρόλο στην αφήγηση.

Ο Θεοφάνης στη *Χρονογραφία* του, μολονότι δεν αναφέρει ότι ο γάμος του Κωνσταντίνου και της Μαρίας ήταν επακόλουθο καλλιστείων, εντούτοις παρέχει δύο πληροφορίες τις οποίες ο Νικήτας ως εξάδελφος της νύφης δικαιολογημένα απέκρυψε. Αναφέρει πως η Ειρήνη πίεσε τον Κωνσταντίνο Στ' να νυμφευθεί τη Μαρία παρά τη θέλησή του, ενώ ήταν ήδη ερωτευμένος με τη Ροτρούδη¹⁵⁰, την κόρη του Καρόλου. Πιθανόν αυτό να συνδυάζεται με την παρουσία της Ειρήνης και του Σταυράκιου¹⁵¹ ως επικεφαλής της επιλογής μελλοννυμφης, στην αφήγηση του Φιλάρετου¹⁵².

Το δεύτερο γεγονός που αποσιωπά ο Νικήτας αλλά αποκαλύπτει στη *Χρονογραφία* του ο Θεοφάνης είναι ότι τον Ιανουάριο του 795 ο Κωνσταντίνος αποκήρυξε τη Μαρία και την εξόρισε σε μοναστήρι μαζί με τις κόρες της. «Τούτω τῷ ἔτει μισήσας ὁ βασιλεὺς τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα Μαρίαν ὑποβολῇ τῆς ἑαυτοῦ μητρὸς ἐφιεμένης τῆς ἀρχῆς πρὸς τὸ καταγνωσθῆναι αὐτὸν ὑπὸ πάντων ἐξεβιάσατο αὐτὴν τοῦ γενέσθαι μονάστριαν, καὶ πείσας αὐτὴν ἀπέκειρε μηνὶ Ἰανουαρίῳ¹⁵³».

Η υπόθεση αυτή έχει ως εξής· σύμφωνα με τα όσα αναφέρει ο Θεοφάνης, ο Κωνσταντίνος Στ' διέδιδε πως η γυναίκα του προσπαθούσε να τον δηλητηριάσει, πράγμα που ισοδυναμούσε με σχέδιο δολοφονίας (έγκλημα που συνέτασσε αιτία διαζυγίου). Επιπλέον, κάτι τέτοιο στοιχειοθετούσε επίθεση κατά του αυτοκράτορα,

¹⁵⁰ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1260: «*Λύσασα δὲ ἡ βασίλισσα Εἰρήνη τὴν πρὸς τοὺς Φράγγους συναλλαγὴν ἀπέλυσε Θεοφάνην τὸν πρωτοσπαθᾶριον, καὶ ἤγαγε κόρην ἐκ τῶν Ἀρμενιάκων ὀνόματι Μαρίαν ἀπὸ Ἀμνίας, καὶ ἔξενεν αὐτὴν Κωνσταντίνῳ τῷ βασιλεῖ καὶ υἱῷ αὐτῆς, πολλὰ λυπυμένου αὐτοῦ καὶ μὴ θέλοντος διὰ τὴν πρὸς τὴν τοῦ Καρούλου θυγατέρα...σχέσιν, ἣν ἦν προμνηστευσάμενος.*».

¹⁵¹ Σύμφωνα με το *Βίο* του Οσίου Φιλάρετου ο Σταυράκιος ήταν «*ἐμπιστος τῶν αὐτοκρατόρων καὶ πρῶτος τοῦ παλατιοῦ*». Και πράγματι ο Θεοφάνης αναφέρει για τον Πατρίκιο Σταυράκιο ότι ήταν «*λογοθέτης τοῦ δρόμου*», πρώτος ανάμεσα στους ευνούχους και ότι διοικούσε τα πάντα. Ο ίδιος συνόδευε πάντοτε την Ειρήνη σε κάθε μετακίνηση της από τον θρόνο και πρωτοστατούσε επηρεάζοντας κάθε πράξη της.

¹⁵² Βλ. Warren Treadgold, «The Bride-Shows of the Byzantine Emperors.», *Byz.* 49 (1979), σ.400.

¹⁵³ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1278.

δηλαδή πράξη εσχάτης προδοσίας η οποία τιμωρείται με θάνατο. Στον *Βίο του Αγίου Ταράσιου*¹⁵⁴ ο πατριάρχης φέρεται να θεωρεί επαίσχυντη και ψευδή την κατηγορία. Ο Ταράσιος αρνήθηκε να την κείρει μοναχή παρά τη θέληση της, όμως δεν κατάφερε να τη σώσει από τη «μοναστική εξορία» που της επέβαλε ο Κωνσταντίνος.

Η πρώτη περιγραφή που έχουμε για τα καλλιστεία ως διαδικασία επιλογής της βασιλικής νύφης αφορά αυτά που διοργανώθηκαν από τον αυτοκράτορα Νικηφόρο Α΄ για χάρη του γιού του Σταυράκιου το 807¹⁵⁵. Η αφήγηση αυτή σώζεται στην *Χρονογραφία* του Θεοφάνη, που ήταν εξαιρετικά εχθρικός απέναντι σ' αυτόν τον αυτοκράτορα και δίνει έμφαση στα χειρότερα ελαττώματα του¹⁵⁶. Επιπλέον, κάνει νύξεις πως ο Νικηφόρος ήταν έκφυλος και πως εκμεταλλεύτηκε τις πιο όμορφες νεαρές που είχαν μαζευτεί για να επιλέξει νύφη ο γιός του. Αφού τελικά ο Σταυράκιος υποχρεώθηκε να παντρευτεί μια γυναίκα που την είχαν χωρίσει δια της βίας από τον αρραβωνιαστικό της, ο ρόλος του πατέρα του εξομοιώνεται με μοιχό¹⁵⁷.

Επομένως, εάν δώσουμε βάση στα γραφόμενα του Θεοφάνη, πρέπει να αποδεχτούμε ότι ο Νικηφόρος πήρε την πρωτοβουλία να επιλέξει σύζυγο για το γιο του που επιπλέον ήταν εντελώς ακατάλληλος ως προς την εμφάνιση, τη δύναμη και την κρίση για το ρόλο του συναυτοκράτορα¹⁵⁸. Η γυναίκα που επιλέχθηκε, η Θεοφανώ, ήταν συγγενής της Ειρήνης της Αθηναίας, συνεπώς εκπροσωπούσε ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς με την προηγούμενη οικογένεια και αυτό θα βοηθούσε τον Νικηφόρο να σταθεροποιήσει την εξουσία του. Έτσι η «επιλογή» της νύφης υπαγορεύτηκε από πολιτικές σκοπιμότητες.

¹⁵⁴ Βλ. *Βίος Ταράσιου πατριάρχη*, Εκδόσεις I. A. Heikel, «Ignatii diaconi Vita Tarasii archiepiscopi», *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* 17 (1891), σ. 395-423.

¹⁵⁵ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1318: «Τῇ δὲ εἰκάδι τοῦ Δεκεμβρίου μηνὸς Νικηφόρος μετὰ πολλὴν ἐκλογὴν παρθένων ἐκ πάσης τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐξουσίας εἰς τὸ ζεῦξαι Σταυράκιον, τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ποιησάμενος, Θεοφανὼ τὴν Ἀθηναίαν, προσγενὴ τῆς μακαρίας Εἰρήνης, μεμνηστευμένην ἀνδρὶ καὶ πολλάκις αὐτῷ συγκοιτασεῖσαν...».

¹⁵⁶ Βλ. Martha Vinson, *Romance and reality in the Byzantine bride shows*, Εκδόσεις Cambridge University Press, 2004, σ.42-46. -Βλ. και Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1318.

¹⁵⁷ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1318: «...χωρίσας αὐτὴν ἀπ' αὐτοῦ τῷ ἀθλίῳ Σταυρακίῳ συνέζευξεν, ὡς εἰς πάντα καὶ ἐν τούτῳ παρανομήσας ἀναιδῶς, ἄλλας δὲ δύο ταύτης ὠραιότερας ἐκλεξάμενος σὺν αὐτῇ, προφανῶς αὐτὰς ἔφθειρε κατ'αὐτὰς τὰς τοῦ γάμου παρὰ πάντων ὁ μαιρὸς γελῶμενος.».

¹⁵⁸ Βλ. Θεοφάνης Ομολογητής, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρμός, 2007, σ.1318: «τῷ ἀθλίῳ Σταυρακίῳ».

Στη πρώτη περίπτωση γαμήλιων καλλιστείων, ο Νικήτας συνεχίζει το λογοτεχνικό είδος αλλά με θετική πρόθεση ώστε να εξυψώσει την κοινωνική θέση της οικογένειας του. Αντίθετα με την υβρεολογική στάση του Θεοφάνη απέναντι στον Νικηφόρο, ο Νικήτας μεταμόρφωσε τον παππού του Φιλάρετο σε άγιο. Και στις δύο περιπτώσεις χρησιμοποιούνται τα καλλιστεία ως ρητορική άσκηση αλλά με τελείως διαφορετικούς σκοπούς. Η πραγματικότητα δεν περιγράφεται στην ουσία από κανένα τους, δημιουργώντας μας τη γνώμη πως τα καλλιστεία είναι μέρος λογοτεχνικής μυθοπλασίας. Ο Θεοφάνης πιθανόν να χρησιμοποίησε το γάμο του Σταυράκιου σαν δικαιολογία για να σχηματίσει μια πιο αρνητική εντύπωση για τον Νικηφόρο. Κατά παρόμοιο τρόπο, ο Νικήτας χρησιμοποίησε τα γαμήλια καλλιστεία για να αναδείξει τις χάρες και την αξία της Μαρίας και, κατά συνέπεια, την ευσεβή παράδοση της οικογένειας του.

Επιπλέον, για να κατασκευάσει την ιστορία του είναι πιθανόν να εμπνεύστηκε από το *Βιβλίο της Εσθήρ* αλλά και από το γάμο του Θεόφιλου και της Αθηναΐδας. Και για αυτήν την ιστορία υπάρχουν δύο διαφορετικές μαρτυρίες. Η πρώτη, που μας έρχεται από τον Ιωάννη Μαλάλα, γράφτηκε περίπου εκατόν τριάντα χρόνια μετά το γεγονός και υποστηρίζει την εμμονή του αυτοκράτορα στην ομορφιά ως μοναδικό κριτήριο επιλογής της νύφης του¹⁵⁹. Ένα κριτήριο το οποίο θα τονίσει αργότερα και ο Νικήτας για τη Μαρία. Σε αυτή την εκδοχή η εκλογή της Αθηναΐδας έγινε τυχαία, όταν η Πουλχερία, αδερφή του αυτοκράτορα την γνώρισε εφόσον αναγκάστηκε να διευρύνει το πεδίο έρευνας της, και το γεγονός ότι δεν ήταν καν χριστιανή δεν είχε σημασία καθώς ο Θεόφιλος φαίνεται να την είδε κρυφά και να γοητεύτηκε από την λαμπρή παρουσία της. Στην δεύτερη παραλλαγή της ιστορίας, μια συλλογή με ιστορίες, οι *Παραστάσεις σύντομοι χρονικάί*, το στοιχείο των καλλιστείων υποτάσσεται μπροστά στην ακτινοβολία της κόρης ενός διάσημου φιλοσόφου, θαρρείς πως και τα γονίδια της την προόριζαν να παντρευτεί τον αυτοκράτορα.

Και στις δύο εκδοχές, όμως, δεν γίνεται αναφορά γιατί η Πουλχερία, μια τόσο βαθύτατα χριστιανή και αγία, επέτρεψε στον αδερφό της να νυμφευθεί μία μη-

¹⁵⁹ Βλ. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονικόν*, Εκδόσεις Ηλιοδρόμιον, 2001, σ.273, παρ.3, στ. 31-38: «...καὶ εἶπεν αὐτῇ ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Θεοδοσίος, ὅτι· ἔγὼ θέλω, εἰ εὖρης μοι νεωτέραν εὖμορφον πάννυ, ἵνα τοιοῦτον κάλλος μὴ ἔχῃ γυνὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἴτε ἐκ αἵματος ἐστὶν βασιλικοῦ εἴτε ἐξ αἵματος ἐστὶν συγκλητικοῦ | πρώτου. Εἰ δὲ μὴ ἐστὶν καλὴ εἰς ὑπερβολήν, οὐ χρειάν ἔχω, οὔτε ἀξιοματικὴν οὔτε ἐκ βασιλικοῦ αἵματος οὔτε πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ εἴ τις δὴ ποτὲ ἐστὶν θυγάτηρ, μόνον παρθένον καὶ εὐπρεπεστάτην πάννυ, ταύτην λαμβάνω.».

χριστιανή όπως η Αθηναΐς, αλλά και γιατί δεν υπάρχει περιγραφή γαμήλιων καλλιστείων. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Μαλάλα μόλις ο Θεόφιλος αντικρίζει την Αθηναΐδα δεν επιθυμεί να δει άλλη υποψήφια¹⁶⁰. Όμως πριν από αυτό η Πουλχερία είχε επιθεωρήσει πολλές άλλες υποψήφίες και τις είχε βρει όλες ανεπαρκείς. Παρά την απουσία διαδικασίας επιλογής, το γεγονός συμπτωνώνει όλα τα στοιχεία ενός διαγωνισμού ομορφιάς και των κριτηρίων επιλογής: την ανυπέρβλητη ομορφιά και την αδιαφορία προς την καταγωγή. Έτσι και ο Νικήτας στην επιδέξια αφήγηση του το θεμελιώδες μήνυμα του είναι ότι οποιαδήποτε όμορφη κοπέλα μπορούσε να διαγωνιστεί για το προνόμιο να γίνει η σύζυγος του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Παρά την ασάφεια που χαρακτηρίζει τον *Βίο* η αφήγηση επιβεβαιώνεται από μία βασική άποψη: ο Φιλάρετος και η οικογένεια του όντως τιμήθηκαν από το γάμο αυτό και η Μαρία όντως παντρεύτηκε τον Κωνσταντίνο. Επιπροσθέτως, βέβαια, η συγκεκριμένη επιλογή εξασφάλιζε ότι καμία από τις φατρίες της Αυλής ή της Κωνσταντινούπολης δεν θα ενισχύονταν από τον γάμο.

Αντίθετα με τον Κωνσταντίνο Στ', που δεν είχε περιθώρια επιλογής, ο αυτοκράτορας Θεόφιλος κλήθηκε τουλάχιστον να παίξει τον ρόλο του Πάρι. Πολλοί βυζαντινοί χρονογράφοι έχουν καταγράψει με λεπτομέρειες τη διαδικασία που εφαρμόστηκε στο γάμο του Θεόφилου. Μια από αυτές είναι ο *Βίος της Αγίας Θεοδώρας*, όπου δίνεται έμφαση στη θεία χάρη της Θεοδώρας και ενός άγιου ανθρώπου του Ησαΐα. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, το γεγονός των νυφικών καλλιστείων προς χάριν του Θεόφилου επισφραγίζεται από την θεία πρόνοια. Ο αυτοκράτορας επέλεξε επτά από το συνολικό αριθμό υποψήφιας και έδωσε σε καθεμία από ένα μήλο¹⁶¹. Κατόπιν τις έστειλε στο γυναικωνίτη και την άλλη μέρα τις κάλεσε πάλι κοντά του. Όταν τους ζήτησε πίσω τα μήλα καμία δεν το είχε εκτός της Θεοδώρας. Μάλιστα παρουσίασε στον αυτοκράτορα δύο μήλα εκ των οποίων το πρώτο ήταν το βασιλικό και το δεύτερο η αμοιβή, «το δηνάριον» ενός διαδόχου που

¹⁶⁰ Βλ. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονικόν*, Εκδόσεις Ηλιοδρόμιον, 2001, σ.274, παρ.4, στ. 72- 79: «... ἡῦρον νεωτέραν πάνυ εὖμορφον, καθαρίαν, εὖστολον, ἐλλόγιμον, Ἑλλαδικήν, παρ|θένον, θυγατέρα φιλοσόφου.» ὁ δὲ ἀκούσας (Θεοδόσιος), ὡς νεώτερος, ἀνήφθη· καὶ μεταστειλόμενος τὸν συμπράκτορα αὐτοῦ καὶ φίλον Παυλῖνον ᾗτησεν τὴν ἑαυτοῦ ἀδελφὴν ὡς ἐπ' ἄλλω τινὶ εἰσαγαγεῖν τὴν Αθηναΐδα τὴν καὶ Εὐδοκίαν ἐν τῇ αὐτῆς κουβουκλείῳ, ἵνα διὰ τοῦ βήλου θεάσῃται αὐτὴν ἅμα Παυλίνῳ. Καὶ εἰσήχθη· καὶ ἑωρακὼς αὐτὴν ἠράσθη αὐτῆς, καὶ Παυλίνου δὲ θαυμάσοντος αὐτήν.».

¹⁶¹ Βλ. *Βίος Θεοδώρας*, Εκδόσεις Α. Μαρκόπουλος, «Βίος της αυτοκράτειρας Θεοδώρας (BHG 1731)», *Σύμμεικτα* 5 (1983), σ.249-285.

θα χάριζε στον Θεόφιλο¹⁶². Αυτό το δεύτερο μήλο της το είχε δώσει κατά την επίσκεψη της στη Νικομήδεια ένας άγιος στυλίτης προφητεύοντας την επιτυχία της.

Σε άλλη παραλλαγή της ιστορίας αυτής, κατά την πρώτη επιθεώρηση ο Θεόφιλος ξεχώρισε τις επτά κόρες και όρισε την καθοριστική διαδικασία επιλογής για την επαύριον. Η Ευφροσύνη την άλλη ημέρα έδωσε στον αυτοκράτορα ένα μήλο για να το παραδώσει σε εκείνη που επιθυμούσε να νυμφευθεί. Σαν άλλος Πάρις τότε εκείνος εμφανίστηκε στις νεαρές και άρχισε την έρευνα του. Αρχικά στάθηκε σε μία εκπάγλου καλλονή και έκπληκτος από την λάμψη της θέλησε να τη θέσει υπό δοκιμασία. Αναφώνησε λοιπόν· «Ἐκ γυναικὸς ἔρρῦν τὰ φαῦλα.» Η Κασσία τότε του απάντησε «Ἀλλὰ καὶ ἐκ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρείττω.» Ο Θεόφιλος δυσαρεστημένος από το θάρρος της προχώρησε στην δεύτερη υποψήφια, την Θεοδώρα¹⁶³.

Η γοητευτική αυτή εκδοχή που θέλει να έχει πρωταγωνιστικό ρόλο η Κασσία δεν θεωρήθηκε κατάλληλη για τον μοναχό που συνέγραψε το *Βίο της Αγίας Θεοδώρας*. Δεν θα μπορούσε να αποδώσει την εκλογή της στην απόρριψη μίας άλλης υποψήφιας η οποία ήταν ετοιμόλογη και τόλμησε να αναμετρηθεί με τον αυτοκράτορα. Για το λόγο αυτό επινόησε μια άλλη εκδοχή αγνοώντας παντελώς την Κασσία¹⁶⁴.

Υπάρχουν όμως και χρονογράφοι που μας παρέχουν εντελώς διαφορετικές πληροφορίες από τις προαναφερθείσες. Οι Συνεχιστές Θεοφάνους, επί παραδείγματι, δεν καταγράφουν τίποτε σχετικό με διεξαγωγή νυφικών καλλιστείων¹⁶⁵ όπως και ο συγγραφέας της *Χρονικής Σύνοψης*¹⁶⁶. Ο Ιωάννης Ζωναράς παρουσιάζει ένα ενδιαμέσο των δύο παραδόσεων θέτοντας το Θεόφιλο να επιλέγει τη σύζυγο του σε διαγωνισμό ομορφιάς χωρίς όμως τη μεσολάβηση της Ευφροσύνης αλλά μόνος του. Ορισμένοι μελετητές διαφωνούν και σε θέματα που αφορούν το γάμο του Θεόφιλου.

¹⁶² Βλ. Martha Vinson, *The life of Theodora and the Rhetoric of the Byzantine Bride Show*, Εκδόσεις Cambridge University, 1999.

¹⁶³ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998, σ.31-35.

¹⁶⁴ Βλ. John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.83. -Βλ. και *Βίος Θεοδώρας*, σ.4-5.

¹⁶⁵ Βλ. Theophanes Continuatus, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις I.Bekkeri, Βόννη 1838, σ.86, στ.9-11.

¹⁶⁶ Βλ. Θεόδωρος Σκουταριώτης, *Σύνοψις Χρονική*, Εκδόσεις Σπανός, 1990, σ.25-26.

Απορρίπτουν τη θεωρία ότι την επιστασία των καλλιστείων είχε η Ευφροσύνη και υποστηρίζουν ότι διοργανώτρια ήταν η Θέκλα, μητέρα του Θεόφιλου¹⁶⁷.

Πολύ συχνά οι πληροφορίες που λαμβάνουμε για τα καλλιστεία –όπως έχει ήδη επισημανθεί– προέρχονται από βίους αγίους. Έτσι και στην περίπτωση του Μιχαήλ Γ΄ πηγή για τη διοργάνωση αυτών είναι ο *Βίος της Αγίας Ειρήνης της Νεωτέρας*¹⁶⁸. Σύμφωνα με τον αγιογράφο της η Θεοδώρα αποφάσισε για τον γιό της και κληρονόμο της αυτοκρατορίας Μιχαήλ την ανάγκη εύρεσης συζύγου προερχόμενη από τις τάξεις των ενδόξων και αξιοσέβαστων, από οικογένεια ευσεβή και ξακουστή για την ορθόδοξη πίστη της και ξεχωριστή για την ομορφιά της ψυχής και του σώματος της. Στάλθηκαν για το σκοπό αυτό σε όλη την επικράτεια της Βυζαντινής αυτοκρατορίας προκηρύξεις που καλούσαν τις όμορφες υποψήφιες για το θρόνο να συγκεντρωθούν μια συγκεκριμένη ημέρα στα αυτοκρατορικά ανάκτορα¹⁶⁹. Μεταξύ αυτών ήταν και η Ειρήνη από την Καππαδοκία, η οποία με συνοδεία τις αδελφές της, κατευθύνθηκε προς την Κωνσταντινούπολη.

Το γεγονός της διοργάνωσης των νυφικών διαγωνισμών για το Μιχαήλ Γ΄ μας το βεβαιώνει και ο Λέων Στ΄ στον επικήδειο λόγο του για τον πατέρα του Βασίλειο Α΄¹⁷⁰. Λόγω ίσως κάποιας επιρροής του Μιχαήλ τελικά επετράπη στην Ευδοκία Ιγγερίνα να συμμετάσχει¹⁷¹. Δεν έχουμε ακριβείς πληροφορίες ως προς την τέλεση αυτών των καλλιστείων· οι πηγές όμως μας φανερώνουν πως η εμπλοκή της Θεοδώρας και του Λογοθέτη Θεόκτιστου ήταν καίρια ώστε να επιτύχει την απόρριψη της Ευδοκίας Ιγγερίνας και τη επιβολή μίας άλλης νεαρής της Ευδοκίας Δεκαπολίτη.

Αργότερα η Ευδοκία Ιγγερίνα, και μετά το γάμο της με τον Βασίλειο Α΄, θα βρεθεί στην θέση να διοργανώσει για τον γιό της Λέοντα Στ΄ νυφικά καλλιστεία. Αν και δεν

¹⁶⁷ Βλ. John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.82.

¹⁶⁸ Βλ. John Bagnell Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., 1912, σ.156.

¹⁶⁹ Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.404-405 –Πρβ. *Βίος Ειρήνης*.

¹⁷⁰ Βλ. Λέων Στ΄, *Επιτάφιος Βασιλείου Α΄*–Η περιγραφή του Λέοντα θυμίζει τα καλλιστεία του Θεόφιλου όπου ο βασιλέας κατέληξε και πάλι όχι στην πρώτη αλλά στη δεύτερη απόφαση του, ίσως λόγω κάποιας προσχεδιασμένης απόφασης.

¹⁷¹ Βλ. Warren Treadgold, «The historicity of imperial Bride-Shows», *JÖB* 54 (2004), σ.39-52.

είχε ιδιαίτερο λόγο να συμπαθεί τα καλλιστεία εκλογής της βασιλικής νύφης, εφόσον μέσω αυτών είχε απορριφθεί, το 881/2 αποφάσισε να τον παντρεύσει. Έτσι σύμφωνα με το εθιμοτυπικό συγκεντρώθηκαν υπό την επιστασία της δώδεκα κόρες επιλεγμένες μεταξύ των ωραιότερων της αυτοκρατορίας¹⁷².

Η μόνη πηγή που αντλούμε πληροφορίες για το διαγωνισμό είναι ο *Βίος της Αγίας Θεοφανώς*, ο οποίος και γράφτηκε από συγγενή της νικήτριας διαγωνιζομένης. Συγκεκριμένα από φιλικό πρόσωπό του πατέρα της καθώς και του θείου της Μαρτίνου Μαρτινάκου και ιδιαιτέρως στενού εφόσον τον αποκαλεί «έμοι γνήσιος φίλος καὶ γνωστός κατὰ πάντα¹⁷³». Σε αυτό το έργο χαρακτηριστικό είναι ένα επεισόδιο κατά το οποίο προδίκασε το αποτέλεσμα. Οι διαγωνιζόμενες συγκεντρώθηκαν να παίξουν ένα παιχνίδι για να προφητεύσουν τα μελλούμενα. Όλες οι υποψήφιες όφειλαν να καθίσουν στο πάτωμα και να τοποθετήσουν μπροστά τους τα υποδήματα τους. Όποια από τις δώδεκα κατόρθωνε, μόλις εισερχόταν ο βασιλέας, να σηκωθεί πρώτη, να φορέσει τα υποδήματα της και να τον προσκυνήσει θα ήταν και η τυχερή νικήτρια. Όλες συναίνεσαν και έτσι το μεσημέρι της επομένης, μόλις το βασιλικό ζεύγος έκανε την εμφάνιση του, η πρώτη που πραγματοποίησε τα συμφωνημένα ήταν η Θεοφανώ.

Ενώ αν λάβουμε υπόψη ένα εδάφιο των Συνεχιστών Θεοφανούς, ίσως και η τρίτη γυναίκα του Λέοντα, η Ευδοκία Βαϊανή να εκλέχτηκε μέσω ενός ακόμη νυφικού διαγωνισμού. Αυτό αναφέρει «ἡγάγετο δὲ ὁ βασιλεὺς κόρην ἐκ τοῦ Ὀψικίου θέματος, ωραίαν τε καὶ περικαλλή, ὄνομα δὲ αὐτῇ Εὐδοκία. ἔγημεν τε αὐτὴν καὶ ἔστεψεν· ἐξ ἧς παῖδα ἐποίησεν ἄρρενα, ἔφ' ᾧ καὶ αὐτὴ καὶ τὸ γεννηθὲν ἐτελεύτησεν¹⁷⁴». Καί σύμφωνα με κάποιους μελετητές, ίσως ο σκανδαλώδης αυτός γάμος του Λέοντα να ήταν ένα αίτιο της παρακμής αυτής της πρακτικής γάμου. Η άποψη όμως αυτή θα μπορούσε να αντικρουστεί από τα επιχειρήματα ότι καμία από τις γνωστές πηγές που αναφέρονται στο ζήτημα της τετραγαμίας δεν παρέχει κάποια σχετική λεπτομέρεια και το κείμενο των Συνεχιστών Θεοφάνους δεν αποκαλύπτει τίποτε ανάλογο.

¹⁷² Βλ. Charles Diehl, *Figures Byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, 1969, σ.201.

¹⁷³ Βλ. Αναστασία Βακαλούδη, *Καλλιστεία και Γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1998. -Πρβ. *Βίος Θεοφανούς*.

¹⁷⁴ Βλ. Theophanes Continuatus, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις I.Bekkeri, Βόννη 1838, σ.364, στ.16-19.

Πάντως η τελευταία μνεία των καλλιστείων στις πηγές αφορά στον πρώτο γάμο του Λέοντα Στ' (881) και δεν επαναλαμβάνεται από τότε¹⁷⁵. Ίσως ο αναβρασμός που προκάλεσε, στην Εκκλησία και στην αυτοκρατορία εν γενεί, η τετραγαμία του Λέοντα Στ', να συντέλεσε στο να θεωρηθούν οι διαγωνισμοί αυτοί επιπόλαιοι και επικίνδυνοι και να οδηγήσουν στην κατάργησή τους.

¹⁷⁵ Βλ. Warren Treadgold, «The historicity of imperial Bride-Shows», *JÖB* 54 (2004), σ.39-52.

ω Συμπεράσματα

Ανάμεσα στις ποικίλες κληρονομίες του Βυζαντίου, μία ιδιαίτερα σημαντική είναι η όψη της θηλυκής αυτοκρατορικής εκδοχής. Όταν μια μέλλουσα νύφη πρωτοέφτανε στο Μέγα Παλάτιο, οι αρμόδιοι αναλάμβαναν να τη διδάξουν τα σχετικά με τον δημόσιο ρόλο της και να εξασφαλίσουν ότι θα συμμορφωνόταν με τις ανάγκες της Αυλής. Η συνεισφορά τους στο βυζαντινό πολιτισμό ήταν τεράστια, και μόνο όσον αφορά στη διατήρηση της δυναστικής συνέχειας. Όσον αφορά όμως στην επιλογή της για το ρόλο αυτό θα πρέπει να λάβουμε υπόψη την κάθε πολιτική συγκυρία που επέβαλε την θέση της αυτοκράτειρας.

Τα νυφικά καλλιστεία σίγουρα ήταν ένας παράδοξος τρόπος επιλογής, που όμως είχε τις ρίζες του τόσο σε ανατολικά έθιμα όσο και βιβλικά, όπως το *Βιβλίο της Εσθήρ*. Οποιαδήποτε σοβαρή περίπτωση κατά της ιστορικότητας των νυφικών καλλιστείων θα χρειαζόταν για να καταδείξει ότι οι προφανείς συνδέσεις μεταξύ τους μπορούν να εξηγηθούν πιο εύκολα ως λογοτεχνική επιρροή παρά ως ιστορική συνάφεια. Από την άλλη, μετά την πρώτη καταγεγραμμένη εμφάνιση, κάθε επόμενη κρατά μέσα της ζωντανή τη μνήμη μιας προηγούμενης επίδειξης.

Ο αδικαιολόγητος σκεπτικισμός που έδειξαν οι μελετητές στα νυφικά καλλιστεία φαίνεται να συμβαίνει και να βασίζεται σε ένα δικαιολογημένο σκεπτικισμό: ότι οι αυτοκρατορικοί γάμοι εξαρτιόνταν πραγματικά από ανοικτούς διαγωνισμούς για να εντοπίσουν την καλύτερη και ομορφότερη νύφη στην αυτοκρατορία. Οι αυτοκράτειρες και οι αυτοκράτορες που επέλεξαν τις υποψήφιες είχαν σαφώς και άλλα κίνητρα, τα περισσότερα από τα οποία μπορούν να θεωρηθούν εύστοχα.

Το 788 η Ειρήνη ήθελε μια νύφη από μια αφανή και φτωχή οικογένεια που δεν θα μπορούσε να υποστηρίξει τον γιο της ενάντια στον εαυτό της. Το 807 ο Νικηφόρος ήθελε μια νύφη που θα μπορούσε να συνδέσει τη νέα του δυναστεία με την οικογένεια της προγενέστερης Ειρήνης. Το 830 η Ευφροσύνη ήθελε μια νύφη που μοιράζεται τα εικονόφιλα συναισθήματά της, όπως η Θεοδώρα ή η Κασσία· πιθανώς είτε συνέστησε μία από αυτές στον εικονοκλάστη θετό υιό της ή βεβαιώθηκε ότι όλες οι διαγωνιζόμενες ήταν εικονόφιλες. Το 855 η Θεοδώρα ήθελε μια νύφη η οποία, σε αντίθεση με την Ευδοκία Ινγκερίνα, δεν θα ενθάρρυνε τον γιο της να ισχυριστεί τον εαυτό του. Το 882 η Ευδοκία ήθελε μία νύφη που ως συγγενής της θα ήταν πιστή σε αυτήν. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι επιθυμίες των νυμφίων αγνοούνταν.

Αυτό που έκανε τη νύφη ελκυστική για την αυτοκρατορική οικογένεια ήταν η πεποίθηση, που εξαπλώθηκε προσεκτικά σε ένα ευρύ έδαφος από τους επιθεωρητές που προσλήφθηκαν για τις διαγωνιζόμενες, ότι η νικήτρια θα είναι η πιο όμορφη και ενάρετη νύφη στην αυτοκρατορία.

Μετά το 882 έληξε η ισχύς του θεσμού λόγω διάφορων αιτίων (λόγοι δυναστικοί, επίσημη απαγόρευση συνοικεσίων βυζαντινών αυτοκρατόρων με ξένους οίκους, ήταν ήδη παντρεμένοι κ.α.) Πάντως ο θεσμός των νυφικών διαγωνισμών ομορφιάς δεν πρέπει να λησμονήθηκε ολοκληρωτικά, γιατί οι χρονογραφίες, οι βίοι των αγίων και η παράδοση λειτουργούσαν ως συνεχείς υπομνήσεις του. Αλλά ένας θεσμός που είχε παραγκωνιστεί δεν είχε πλέον καμιά αντικειμενική ισχύ και κάθε νέα απόπειρα διαγωνισμού θα ήταν μια απόπειρα αναβίωσης κάτω από εντελώς διαφοροποιημένες συνθήκες από εκείνες του 8ου και 9ου αιώνα.

Summary

In this work, we studied the question of the choice of the royal bride, and later empress, the criteria and factors that brought these women to that office. In Byzantium, at least until the 10th century, there were no political considerations behind the wife's choice, but the brides were elected, in a paradoxical way, by so-called "Bride shows". As an institution, "Bride shows" dates back to about 788 to 881 because since the middle of the 8th century onwards the choice between the royal spouses became diplomatic. They are referred to as "beauty contests" of royal brides. Most of the time, the Emperor's mother organized it. By this we conjecture that the engagement of the Augusta in bridal shows marks her judgment of who would be worthy of her position and could be brought to a place alongside the king to become his wife and mother of the successors of the Dynasty, but also which woman would best respond to the political feasibility of each business. The prerequisites for choosing to ascend to the throne of the future empress were, besides polite nobility, virginity, excellent beauty, and blameless ethos.

When Theodosius II decided to get married, he asked his sister Pulcheria to make provisions for finding a suitable bride. The young ruler outlined the desirable qualities in order of preference: pulchritude, royal or senatorial birth, and wealth. He stated, however, that he was willing to overlook the absence of the latter two, if the candidate was a virgin and sufficiently beautiful.

However, despite the fact that until at least the middle of the eleventh century the majority of rulers married women of their own choosing and, in several instances, those with whom they were in love, imperial marriages still failed to break away from the timeless rule which claims that living together in happy matrimony is a very tricky affair.

Five times between 788 and 882, the consort of the Byzantine emperor or the heir of the Byzantine throne was chosen in a competition of beautiful women from all over the Empire. In 788, Irene wanted a bride from an obscure and poor family who could not support her son against herself. In 807 Nikephorus was looking a bride who could link his new dynasty to the family of the previous Irene's. In 830 Euphrosyne desired a bride to share her iconolater feelings, such as Theodora or Cassia; she probably either recommended one of them to her iconoclast son or she was assured that all the

contestants were iconolater. In 855, Theodora wanted a bride who, unlike Evdokia Ingerina, would not encourage her son to claim herself. In 882 Evdokia wanted a bride who, as a relative, would be faithful to her.

Byzantine bride-shows selected from a wide-ranging search the bride for the Emperor or the Emperor's heir. After becoming Empress, she sometimes went on to rule in her own right. The Byzantine bride-show thus provided a remarkably open opportunity for a woman to gain a place at the top of society. In relation to ordinary person's lives, Byzantine bride-shows suggest risks in a mother dominating the choice of her son's wife even in a relatively tolerant society. In four out of the five historically documented Byzantine bride-shows, the mother of the groom organized the bride-show and either chose or effectively rigged what sort of woman became her son's wife. In the remaining bride-show, the mother couldn't dominate because she apparently was dead.

A bride-show, after all, is a piece of showmanship –a way of advertising all over the Empire that only the best and most beautiful woman is worthy to marry the emperor of the Romans. For every show, the sources specify that candidates were brought from all parts of the Empire, and the distribution both of contestants and of the winners really was a wide one, covering Athens, Paphlagonia and the Cappadocia as well as the Constantinople. Though the dynastic quarrels of the 10th and 11th centuries presented no opportunities for shows. A leading historian of the Byzantine bride-shows, W. T. Treadgold, observed: "the shows were nearly always rigged, but that does not mean that they have no place in political history."

Ω Παράρτημα

I. Εικονογράφηση

1. Νόμισμα Κωνσταντίνου ΣΤ' και της Ειρήνης
2. Μικρογραφία σε χειρόγραφο. Τελετή γάμου
3. Μικρογραφία σε χειρόγραφο. Παράσταση εργαστηρίου υφαντικής
4. Στέμμα του 5^{ου} αιώνα με διακοσμητικά στοιχεία

II. Χάρτες

1. Η Κωνσταντινούπολη κατά τη Βυζαντινή Περίοδο
2. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία τον 9^ο αιώνα
3. Το κέντρο της Κωνσταντινούπολης

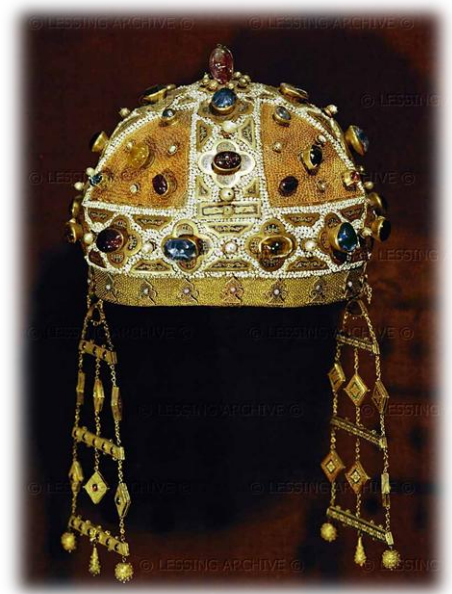
Εικόνα 1: Χρυσό νόμισμα σόλιδος του Κωνσταντίνου Στ' και της Ειρήνης (780-797)

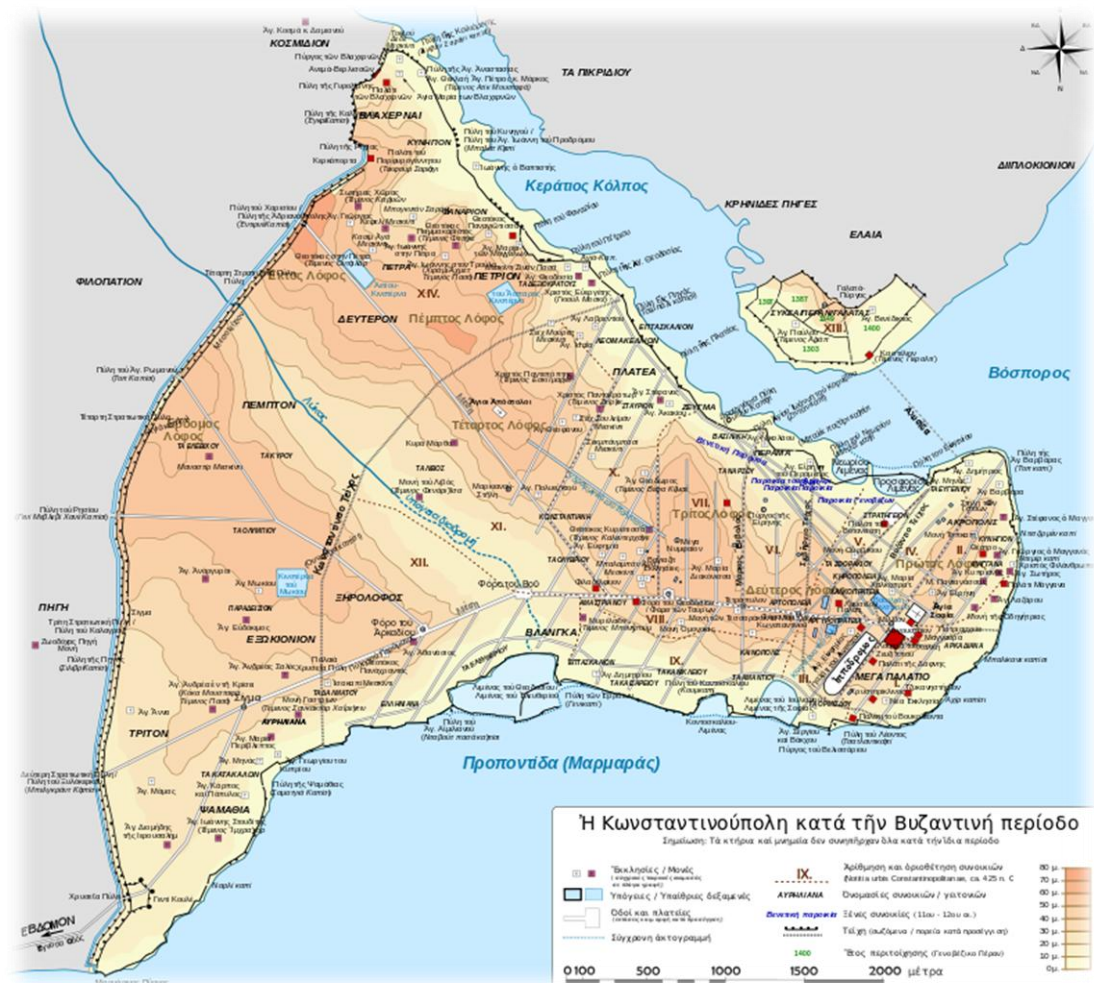
Εικόνα 2: Μικρογραφία σε χειρόγραφο. Τελετή γάμου. (Σύνοψις Ιστοριών, Ιωάννου Σκλίτζη, Εθνική Βιβλιοθήκη Μαδρίτης, Ισπανία)

Εικόνα 3: Μικρογραφία χειρογράφου, τέλη 13ου αιώνα. Παράσταση εργαστηρίου υφαντικής

Εικόνα 3: Στέμμα με διακοσμητικά στοιχεία (pendilia) του 5ου αιώνα

☞ Συνοτομογραφίες

AASS	Acta sanctorum
An. Boil.	Analecta Bollandiana
BHG	Bibliotheca Hagiographica Graeca
Byz.	Byzantion
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DELEHAYE, Synaxarium	H. DELEHAYE, Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi adjectis synaxariis selectis opera et studio. Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris, Βρυξέλλες 1902
IRAK	Izvestija russkago arheologiceskago instituta v Konstantinopole
JGR	Journal of Geophysical Research
JÖB	Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik
PG	Patrologia Graeca
HALKIN, Saints moines	Fr. HALKIN, Saints moines d'Orient, Λονδίνο, Variorum Reprints, 1973

ω Βιβλιογραφία

Πηγές

I. ΓΕΝΙΚΕΣ

ANNA KOMNHNH, *Αλεξιάς*, Εκδόσεις D. R. Reinch - A. Kambylis, Βερολίνο - Νέα Υόρκη 2001.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΚΟΥΤΑΡΙΩΤΗΣ, *Σύνοψις Χρονική*, Εκδόσεις Σπανός, Αθήνα 1990.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ, *Επιτάφιος εις την εαυτού μητέρα*, PG 99, στ. 884-901.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Αρχιμανδρίτης Ανανίας Κουστένης, Εκδόσεις Αρμός, Θεσσαλονίκη 2007.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΣ ΑΧΡΙΔΑΣ, *Opera*: Εκδόσεις P. Gautier, Théophylacte d'Achrida Discours, Traités, Poésies. Introduction, Texte, Traduction et Notes (CFHB 16/1, Series Thessalonicensis), Θεσσαλονίκη 1980.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΛΑΛΑΣ, *Χρονικόν*, Εκδόσεις Ηλιοδρόμιον, Αθήνα, 2001.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ, *Synopsis Historiarum*, Εκδόσεις I.Thurn, Βερολίνο-Νέα Υόρκη 1973.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ: Porphyrogenitus Constantine, *De administrando imperio*, επιμ. Gy. Moravcsik R. J. H. Jenkins. Εκδόσεις Center of Byzantine studies, Harvard University, Washington 1967.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ: Porphyrogenitus Constantine, *De cerimoniis aulae byzantinae*. Εκδόσεις I. I. Reiske (CSHB), Βόννη 1829.

ΛΕΩΝ Γ' ΙΣΑΥΡΟΣ, *Εκλογή : Écloga*, Εκδόσεις L. Burgmann (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte 10), Φρανκφούρτη 1983.

ΛΕΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ : Leonis Grammatici, *Chronographia*, Εκδόσεις I. Bekker (CSHB), Βόννη 1842.

ΛΕΩΝ ΣΤ' Ο ΣΟΦΟΣ, *Βασιλικά : Basilicorum Libri LX*, έκδ. H. J. Scheltema- N. Van Der Wal, Groningen 1955-1988.

ΛΕΩΝ ΣΤ' Ο ΣΟΦΟΣ, *Les Nouvelles de Leon vi le Sage*, Εκδόσεις P. Noailles A. Dain, Paris 1944.

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, *Εις τήν θυγατέρα Στυλιανήν προ ώρας γάμου τελευτήσασαν*, Εκδόσεις Κ. Ν. Σαθάς, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη Ε', Βενετία 1876 (ανατύπωση Αθήνα 1972)

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, *Χρονογραφία*, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα, 2000.

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, *Ιστορία* : Nikephoros Patriarch of Constantinople Short History, Εκδόσεις C. Mango (CFHB 13), Ουάσινγκτον 1990.

ΠΡΟΧΕΙΡΟΣ ΝΟΜΟΣ: *Ο Πρόχειρος Νόμος*, Εκδόσεις JGR, Π, 107-228.

ΨΕΥΔΟΣΥΜΕΩΝ, *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, Εκδόσεις I. Bekkeri, Βόννη 1838, 603-760.

ANONYMI PROFESSONS EPISTULAE: *Anonymi professons epistulae*, Εκδόσεις A. Markopoulos (CFHB 37), Βερολίνο - Νέα Υόρκη 2000.

DELEHAYE, *Deux typica byzantins* : H. DELEHAYE, Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues, Βρυξέλλες 1921.

JACQUES-PAUL MIGNE, *Ελληνική Πατρολογία*, PG 148, στ.152.

II. ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΕΣ

ΑΝΘΟΥΣΑ (†808 ή 809)

Βίος Ανθούσας: Delehaye, Synaxarium, στ. 613-614.

ΕΙΡΗΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ (†803)

Βίος Ειρήνης: Εκδόσεις Fr. Halkin, «Deux impératrices de Byzance. I. La Vie de l'impératrice sainte Irène et le second Concile de Nicée en 787», *An. Boll.* 106 (1988), 5-34.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΡΑ (†867)

Βίος Θεοδώρας: Εκδόσεις Α. Μαρκόπουλος, «Βίος της αυτοκράτειρας Θεοδώρας (BHG 1731)», *Σύμμεικτα* 5 (1983), 249-285.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΤΟΥΔΙΤΗΣ (†826)

Βίος Θεοδώρου Στουδίτη Α: PG 99, στ. 113-232.

Βίος Θεοδώρου Στουδίτη Β: PG 99, στ. 233-328.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗΣ (†817)

Βίος Θεοφάνους (LATYSEV): Εκδόσεις B. Latysev, «Methodii Patriarchae Constantinopolitani Vita S. Theophanis Confessoris e codice Mosquensi no 159», Zapiski Rossijskoj Akademii Nauk, σειρά Vili (Istoriko-Filologiceskomu otdeleniju 13/4), (1918), 1-40.

ΘΕΟΦΑΝΩ ΒΑΣΙΛΙΣ (†893)

Βίος Θεοφανούς: Εκδόσεις Kurtz, «Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI», Mémoires de Académie Impériale des Sciences de St Petersburg, Ville s., III/2 (1898), 1-24.

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ

Διήγησις περί Θεοφίλου: Εκδόσεις W. Regel, *Analecta Byzantino-Russica* (1891), 19-39.

ΘΩΜΑΙΣ ΛΕΣΒΙΑ (†10ος αι.)

Εγκώμιο Θωμαΐδος: AASS Nov. IV, 242-246.

ΜΕΛΑΝΗ (†439)

Βίος Μελάνης: Εκδόσεις D. Gorce, «Vie de Sainte Melanie», Sources Chrétiennes 90, (1962).

ΤΑΡΑΣΙΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ (†806)

Βίος Ταρασίου πατριάρχη: Εκδόσεις I. A. Heikel, «Ignatii diaconi Vita Tarasii archiepiscopi», *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* 17 (1891), 395-423.

ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ Ο ΕΛΕΗΜΩΝ (†792)

Βίος Φιλάρετου: Εκδόσεις Μ.-Η. Fourmy et M. Leroy, «La Vie de S. Philarète», Byz. 9 (1934), 85-170.

Μελέτες

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ, *Ἡ κατάσταση τῆς παιδείας εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Θ' αἰώνος*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1966.

ΒΑΚΑΛΟΥΔΗ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ, *Καλλιστεία και γάμος στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη α.ε., Αθήνα 1998.

ΒΛΥΣΙΔΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ, *«Ἡ βυζαντινὴ ἀριστοκρατία καὶ ἡ κρατικὴ ἐξουσία (9ος-10ος αι.)» στο Βυζαντινὸς Κράτος καὶ Κοινωνία*, Εκδόσεις Ἡρόδοτος, Αθήνα 2003,

ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΣ, «Ο γυναικείος καλλωπισμός στα πατερικά και τα αγιολογικά κείμενα», Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου: «Ἡ Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση», Αθήνα 1989, 573-585.

ΙΜΒΡΙΩΤΗ ΡΟΖΑ, *Ἡ γυναίκα στο Βυζάντιο*, Εκδόσεις Περίπλους, Αθήνα

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ Ἱστορία του Βυζαντινοῦ Κράτους*, I-III, Εκδόσεις Βάνιας, Αθήνα 1993.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ, *Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμός*, Α - ΣΤ, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1948-1957.

ΛΑΙΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ, «Ἡ ἱστορία ενός γάμου: Ο βίος τῆς ἀγίας Θωμαΐδος», Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου: «Ἡ Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση», Αθήνα 1989, 237-251.

ΛΑΙΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ, «**The Role of Women in Byzantine Society**», XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten: στο: *JÖB* 31/1 (1981), 233-260.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, «Ἡ γυνὴ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς», ΙΕ-ΚΑ, Εκδόσεις *Νέος Ἑλληνομνήμων*, (1923), 258-285.

ΛΑΣΚΑΡΗΣ ΗΛΙΑΣ, *Βυζαντινοὶ Αυτοκράτορες*, I-II, Εκδόσεις Βυζαντίς, Αθήνα 1995.

- ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, «**In search for 'Higher Education' in Byzantium**», στο: *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta*, 2013, 50/1 (2013), 29-44.
- ΜΑΡΓΑΡΟΥ ΕΛΕΝΗ, *Τίτλοι και επαγγελματικά ονόματα γυναικών στο Βυζάντιο*, Κέντρο Βυζαντινών Μελετών, Θεσσαλονίκη 2000.
- MENTZOY-MEÏMAPH ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, «**Η παρουσία της γυναίκας στις ελληνικές επιγραφές από τον Δ΄ μέχρι τον Γ΄ μ.Χ. αιώνα**», XVI. Internationaler Byzantinistenkongress. Akten: στο: *JÖB* 32/2 (1982), 433-444 και *Παρουσία* 1 (1982), 232-253.
- ΜΙΣΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑ, «**Δύο Βυζαντινοί Καθεστωτικοί όροι (Αυγούστα και Βασίλισσα)**» *Βυζαντικά* 2 (1982), 127-141.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, *Η θέση της γυναίκας στη Βυζαντινή Κοινωνία*, Εκδόσεις Ιδρύματος Γουλανδρή-Χόρν, Αθήνα 1993.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, «**Οι γυναίκες στο βίο και τα έργα του Θεοφίλου**», στο: *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 9 (1994), 137-151.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, *Η γυναίκα στη μέση Βυζαντινή εποχή. Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*, Εκδόσεις Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών, Αθήνα 2005.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, «**The Contribution of Women to Byzantine Family Properties. Hagiographical, Epigraphical and Legal Evidence**» στο *The material sides of marriage. Women and Domestic Economies in Antiquity*, Εκδόσεις Rial Berg [*Acta Instituti Romani Finlandiae* 43], Ρώμη 2016, 153-158.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ, «**Empresses and Augustae as wives, paramours and mistresses (5th–11th centuries)**», στο: *Byzantinoslavica* 75/1-2 (2017), 43-54.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΤΕΡΙΝΑ – ΧΡΗΣΤΟΥ ΕΙΡΗΝΗ, «**Οι αντιλήψεις των Βυζαντινών για την άσκηση της εξουσίας από γυναίκες (780-1056)**», στο: *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 13 (1999), 49-67.
- ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ ΣΤΑΥΡΟΣ, *Περί της μνηστείας εις το βυζαντινόν δίκαιον*, Εκδόσεις Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1984.
- ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΓΕΝΙΚΗ, *Οι Διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6ος-12ος αι.)*, Εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2006.

- ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, III-VI, Εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1999.
- BURY JOHN BAGNELL, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D.802-867)*, Εκδόσεις Macmillan and Co., London 1912.
- BUCKLER GEORGINA «**Women in Byzantine Law about 1100 AD**», στο: *Byzantion* 11/2 (1936), 391-416.
- CESARRETI PAOLO, *Θεοδώρα: η άνοδος μιας αυτοκράτειρας*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2003.
- CESARETTI PAOLO, *Οι γυναίκες του αυτοκράτορα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2016.
- DIEHL CHARLES, *Figures byzantines*, Εκδόσεις Βυζαντινές Μορφές, Αθήνα 1969.
- DUBY ARIES, *A History of Private Life: From Pagan Rome to Byzantium*, Εκδόσεις Harvard University Press, Washington 1992,
- DUBY GEORGES, *Ο Ιππότης, η Γυναίκα και ο Ιερέας. Ο γάμος στη φεουδαρχική Ευρώπη*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1996.
- GARLAND LYNDA, «**The Life and Ideology of Byzantine Women: a further Note on Conventions of Behaviour and Social Reality as reflected in Eleventh and Twelfth Century Historical Sources**», στο: *Byzantion* 58/2 (1988), 361-393.
- GARLAND LYNDA, *Βυζαντινές Αυτοκράτειρες: γυναίκες και εξουσία στο Βυζάντιο 527-1204 μ.Χ.*, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα 2000.
- HAUSHERR IRENE-VOGT ALBERT, «**Oraison funèbre de Basile Ier par son fils Léon VI le Sage**», *Revue des études byzantines* 12, (1933), 169.
- HERRIN JUDITH, *Theophano: Considerations on the Education of a Byzantine Princess*, Εκδόσεις Cambridge University Press, Cambridge 1995.
- HERRIN JUDITH, *Γυναίκες στην πορφύρα: ηγεμόνες του Μεσαιωνικού Βυζαντίου*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2002.
- HILL BARBARA, *Imperial women in Byzantium 1025-1204: Power, Patronage and Ideology*, Εκδόσεις Pearson Education Limited, New York 1999.
- KISLINGER EWALD, *Η γυναικολογία στην καθημερινή ζωή του Βυζαντίου*, Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου: «Η Καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο. Τομές

και συνέχειες στην ελληνιστική και ρωμαϊκή παράδοση», Αθήνα 1989, 139-140.

MANGO CYRIL, «**St. Anthusa of Mantineon and the Family of Constantine V'**», στο: *An. Boll.* 100 (1982), 401-409.

OSTROGORSKY GEORGE, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, I-III, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2012

TREADGOLD WARREN, «**The Bride-Shows of the Byzantine Emperor**», στο: *Byz.* 49 (1979), 395–413.

TREADGOLD WARREN, «**The Historicity of imperial bride-shows**», στο: *JÖB* 54 (2004), 39-52.

VINSON MARTHA, *The life of Theodora and the Rhetoric of the Byzantine bride show*, Εκδόσεις Cambridge University Press, Cambridge 1999.

VINSON MARTHA, *Romance and reality in the Byzantine bride shows*, Εκδόσεις Cambridge University Press, Cambridge 2004.

The Oxford Dictionary Of Byzantium, I-III, (Oxford University Press) Oxford, 1991, Εκδόσεις A. Kashdan et alii.

The Oxford Handbook of Byzantine Studies: The Role of Women, (Oxford University Press) Oxford, Εκδόσεις Patlagean 1976- Harvey 1990, 644.

☞ Περιεχόμενα

☞	Εισαγωγή	6
☞	Κεφάλαιο Πρώτο	12
	Η προετοιμασία των γυναικών για τον έγγαμο βίο μέσα από τη θέση τους στη Μεσοβυζαντινή Κοινωνία	12
☞	Κεφάλαιο Δεύτερο	22
	Η αυγούστα στη Μέση Βυζαντινή Εποχή και η εμπλοκή της στην εκλογή της βασιλικής νύφης και διαδόχου της.....	22
☞	Κεφάλαιο Τρίτο	36
	Η επισκόπηση των καλλιστείων μέσα από τις μαρτυρίες των βυζαντινών πηγών	36
☞	Συμπεράσματα	46
☞	Summary.....	48
☞	Παράρτημα	51
I.	Εικονογράφηση.....	51
II.	Χάρτες	51
☞	Συντομογραφίες	55
☞	Βιβλιογραφία	56
	Πηγές.....	56
I.	ΓΕΝΙΚΕΣ.....	56
II.	ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΕΣ	57
	Μελέτες	59

